МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

бакалавра

на тему: **«СОЦІАЛЬНА-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ В СІМ'Ї»**

Виконав: студент 4 курсу, групи 6.2312-сп
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
Є. Ю. Проскура

Керівник: доцент кафедри соціальної педагогіки
та спеціальної освіти, кандидат педагогічних наук,
доцент Ю.Р. Мацкевіч

Рецензент _____
_____

Запоріжжя
2026

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра соціальної педагогіки та спеціальної освіти
Рівень вищої освіти бакалаврський
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____
«____»_____2026 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Проскурі Євгену Юрійовичу

1. Тема роботи: «Соціальна-педагогічна профілактика насильства над дітьми в сім'ї»
керівник роботи Мацкевіч Ю. Р., кандидат педагогічних наук, доцент
затверджені наказом ЗНУ від «08» грудня 2025 року № 1779-с

2. Строк подання студентом роботи: 29.04.2026

3. Вихідні дані до роботи: наукова та науково-методична література, матеріали виробничих практик.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) визначити сутність, види, форми, причини насильства над дітьми в сім'ї; обґрунтувати мету, завдання, зміст соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми в сім'ї; вивчити ставлення підлітків і педагогів до проблеми насильства над дітьми в сім'ї; розробити програму соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми в сім'ї в загальноосвітньому навчальному закладі.

5. Перелік графічного матеріалу: 28 таблиць із результатами дослідження.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Мацкевіч Ю.Р.	20.12.25 р.	20.12.25 р.
Розділ 1	Мацкевіч Ю.Р.	18.01.26 р.	18.01.26 р.
Розділ 2	Мацкевіч Ю.Р.	25.02.26 р.	25.02.26 р.
Висновки	Мацкевіч Ю.Р.	28.03.26 р.	28.03.26 р.
Додатки	Мацкевіч Ю.Р.	19.04.26 р.	19.04.26 р.

7. Дата видачі завдання: _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	грудень	виконано
2	Написання вступу	грудень	виконано
3	Робота над першим розділом	січень	виконано
4	Робота над другим розділом	лютий	виконано
5	Написання висновків та додатків	березень-квітень	виконано
6	Оформлення роботи, рецензування	квітень	виконано
7	Захист	травень	

Студент _____ Проскура Є. Ю.

Керівник роботи _____ Мацкевіч Ю. Р.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Мацкевіч Ю. Р

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 42 с., 28 таблиць, 37 джерел, 12 додатків.

Об’єкт дослідження – профілактика насильства над дітьми в сім’ї.

Предмет дослідження – зміст, форми, методи, засоби соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми в сім’ї.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати зміст та визначити ефективні форми і методи соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми в сім’ї.

Методи дослідження: вивчення й аналіз соціально-педагогічної літератури та практичного досвіду з проблеми дослідження, спостереження, анкетування, бесіди, інтерв’ю.

Теоретичне значення дослідження полягає у визначенні сутності, видів, форм, причин насильства над дітьми в сім’ї; обґрунтуванні мети, завдання, змісту, форм, методів, засобів соціально-педагогічної профілактики цієї проблеми.

Практичне значення дослідження полягає в розробленні програми соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми в сім’ї та рекомендацій для її ефективної реалізації..

НАСИЛЬСТВО, ФІЗИЧНЕ НАСИЛЬСТВО, ЕКОНОМІЧНЕ НАСИЛЬСТВО, НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ В СІМ’Ї, СОЦІАЛЬНИЙ ПЕДАГОГ, СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА.

SUMMARY

Proskura Y. Y. Social and Educational Prevention of Violence Against Children in a Family.

The qualification work consists of an introduction, 2 sections, conclusions, a list of references (37 items), 12 applications on 42 pages. The total volume of the qualification work is 94 pages, 42 of them – main text.

Violence against children, unfortunately, has become a common phenomenon in modern Ukrainian society. There are often cases when not only the fact of violence is hushed up, but also its consequences are hidden. Special attention in solving this issue should be focused on preventive work, primarily with parents.

The study purpose is to theoretically substantiate the content and identify effective forms and methods of socio-pedagogical prevention of violence against children in the family.

The study object is the prevention of violence against children in the family.

The study subject is the content, forms, methods, means of socio-pedagogical prevention of violence against children in the family.

The tasks of the qualification work*:*

1) to determine the essence, types, forms, causes of violence against children in the family;

2) to substantiate the goal, objectives, content of socio-pedagogical prevention of violence against children in the family;

3) to study the attitude of adolescents and teachers to the problem of violence against children in the family;

4) to develop a program of socio-pedagogical prevention of violence against children in the family in a general educational institution.

Research methods: study and analysis of socio-pedagogical literature and practical experience on the research problem, observation, questionnaires, conversations, interviews.

The section 1 “Violence against children in the family as a socio-pedagogical problem” the essence, classification, and factors of violence against children in the family are revealed, and the goal, objectives, content, and principles of socio-pedagogical prevention of violence against children in the family are determined.

The section 2 “Effective ways of socio-pedagogical prevention of violence against children in the family” the attitude of adolescents and teachers to the problem of violence against children in the family was studied, a program of socio-pedagogical prevention of violence against children in the family in a general educational institution was developed.

The practical significance of the study lies in the development of a program of socio-pedagogical prevention of violence against children in the family and recommendations for its effective implementation..

Keywords: violence, physical violence, economic violence, violence against children in the family, social educator, social-pedagogical prevention.

ЗМІСТ

Вступ……..……..…..…… 8
Розділ 1. Насильство над дітьми в сім'ї як соціально-педагогічна проблема…. 11
1.1. Сутність, класифікація, фактори виникнення насильства над дітьми в сім'ї……... 11
1.2. Мета, завдання, зміст, принципи соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми в сім'ї…… 21
Розділ 2. Ефективні шляхи соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми в сім'ї…….. 25
2.1. Вивчення ставлення підлітків та педагогів до проблеми насильства над дітьми в сім'ї…… 25
2.2. Програма соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми в сім'ї в закладі загальної середньої освіти…….. 42
Висновки…….……..…… 48
Список використаних джерел……...…. 50
Додатки..……..……. 53

ВСТУП

Актуальність теми. Одним з найважливіших факторів соціалізації була і залишається батьківська сім'я, вплив якої дитина відчуває раніше за все. Закладені уявлення, поняття, цінності, норми поведінки дитини при взаємодії з батьками визначають її життєвий шлях, формують особистісну та громадянську позицію. Крім свідомого, цілеспрямованого батьківського виховання, на дитину впливає вся внутрішня сімейна атмосфера, а ефект цього впливу накопичується з віком, проявляться в характері та поведінці особистості.

Важко переоцінити роль сім'ї в житті дитини. По-перше, сімейне виховання за своїм характером більш емоційне, ніж будь-який інший вид виховання, оскільки його підґрунтям є батьківська любов до дітей і безмежна довіра дитини до батьків. По-друге, сім'я є малою соціальною групою, свого роду мікромоделлю суспільства і найповніше відповідає вимогам поступового залучення дитини до соціального життя, розширення її світогляду та життєвого досвіду, чому сприяє і загальний психологічний клімат сім'ї. По-третє, вплив сім'ї на дитину починається із самого раннього дитинства, у період найбільшої інтенсивності засвоєння дитиною життєвих умінь, навичок. Саме завдяки цьому необхідне залучення батьків до вирішення проблеми реалізації прав дитини у сім'ї та суспільстві в цілому.

Насильство над дітьми, на жаль, стало для сучасного українського суспільства звичним явищем. Не поодинокими є випадки, коли замовчується не лише факт насильства, але й приховуються його наслідки. Особливу увагу у вирішенні цього питання слід зосередити на профілактичній роботі, перш за все, з батьками.

Надзвичайно важлива роль у здійсненні профілактичної роботи з батьками щодо запобігання насильства в сім'ї належить соціальним педагогам, класним керівникам загальноосвітніх навчальних закладів, соціальним працівникам служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Адже

саме вони є посередниками між дітьми та їхніми батьками, саме вони мають прямий контакт з дітьми і можуть розпізнати у сім'ях своїх вихованців ситуації насильства та сприяти їхньому подоланню, а також інформувати школярів про існування такої проблеми, як насильство в сім'ї, та шляхи його попередження.

Проблема насильства над дітьми в сім'ї досліджується науковцями в різних аспектах: сутність, фактори, причини, умови насильства над дітьми в сім'ї (О. Безлюдний, Т. Гончарова, Н. Зимівець, О. Науменко, В. Теслюк, І. Фурманов); види насильства над дітьми та наслідки їх впливу на розвиток, виховання, соціалізацію особистості (В. Бондаровська, Т. Гурлєва, О. Коваленко, І. Маргулян, Т. Козакова); профілактика насильства над дітьми в сім'ї (О. Васильєва, О. Єспі, В. Кірсанова, Ю. Малієнко) та ін.

Закономірно, що в такій ситуації зростає роль соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми в сім'ї, яка сприяє реалізації прав і свобод дитини, створенню сприятливих умов для її розвитку, навчання, виховання.

Актуальність проблеми та недостатня її розробленість у соціально-педагогічній теорії та практиці зумовили вибір теми дослідження «Соціально-педагогічна профілактика насильства над дітьми в сім'ї».

Об'єкт дослідження – профілактика насильства над дітьми в сім'ї.

Предмет дослідження – зміст, форми, методи, засоби соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми в сім'ї.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати зміст та визначити ефективні форми і методи соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми в сім'ї.

Завдання дослідження:

1. Визначити сутність, види, форми, причини насильства над дітьми в сім'ї.

2. Обґрунтувати мету, завдання, зміст соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми в сім'ї.

3. Вивчити ставлення підлітків і педагогів до проблеми насильства над дітьми в сім'ї.

4. Розробити програму соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми в сім’ї в загальноосвітньому навчальному закладі.

Методи дослідження: вивчення й аналіз соціально-педагогічної літератури та практичного досвіду з проблеми дослідження, спостереження, анкетування, бесіди, інтерв’ю.

Теоретичне значення дослідження полягає у визначенні сутності, видів, форм, причин насильства над дітьми в сім’ї; обґрунтуванні мети, завдання, змісту, форм, методів, засобів соціально-педагогічної профілактики цієї проблеми.

Практичне значення дослідження полягає в розробленні програми соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми в сім’ї та рекомендацій для її ефективної реалізації.

РОЗДІЛ 1
НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ В СІМ'Ї ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Сутність, класифікація, фактори виникнення насильства над дітьми в сім'ї

Ще недавно в нашому суспільстві вважалося неприйнятним говорити відверто про насильство в сім'ї. Проте ця форма насильства існує давно і зустрічається досить часто, вона розповсюджена серед людей різних національностей, різного соціального статусу, в сім'ях віруючих та в родинах атеїстів. Більше того, таке насильство ніяк не можна пояснити нинішньою економічною нестабільністю, оскільки воно існує в економічно розвинутих і відсталих країнах.

У Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р. № 2789-III: «Насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї стосовно іншого, якщо ці дії порушують конституційні права й свободи члена сім'ї як людини та громадянина, завдають йому моральної шкоди, шкоди його фізичному чи психічному здоров'ю» [35, 14].

Насильство над дитиною, зазначає Е. Волкова, – це фізичний, психологічний, соціальний вплив на дитину з боку іншої людини (дитини чи дорослого), сім'ї, групи або держави, які примушують її переривати значущу діяльність і виконувати іншу, що суперечить їй, або загрозливу її фізичному чи психологічному здоров'ю і цілісності.

Насильство над дітьми можна класифікувати за такими ознаками: 1) залежно від стратегії кривдника: явне та приховане (непряме); 2) за часом: те, що відбувається зараз, і те, що трапилося в минулому; 3) за тривалістю: одноразове або багаторазове, що триває роками; 4) за місцем та оточенням:

удома - із боку родичів; у школі – з боку-педагогів або дітей; на вулиці – з боку дітей або незнайомих дорослих; 5) залежно від характеру насильницьких дій: фізичне, сексуальне, психологічне, економічне.

Фізичне насильство над дитиною в сім'ї – навмисне нанесення дитині батьками або особами, котрі їх заміняють, або особами, відповідальними за її виховання, фізичних ушкоджень, які можуть призвести до смерті дитини або викликають серйозні (такі, що потребують медичної допомоги) порушення фізичного чи психічного стану, або ведуть до відставання в розвитку. До фізичного насильства належать також тілесні покарання, що завдають шкоди фізичному здоров'ю дитини [27, 118].

Фізичне насильство включає також залучення дитини до вживання наркотиків, алкоголю, пропонування їй отруйних засобів чи медичних препаратів, що викликають одурманення (снодійних, не прописаних лікарем), а також спроби удушення чи втоплення дитини [33, 8].

Сексуальне насильство над дитиною в сім'ї – утягнення дитини без її згоди чи без такого, усвідомлене чи неусвідомлене в силу функціональної незрілості або інших причин, у сексуальні дії з дорослими з метою отримання останніми задоволення чи вигоди. Отже, сексуальним насильством є не тільки статевий акт, а й широкий спектр інших сексуальних дій [27, 120]. До сексуального насильства належать випадки сексуальних дій із неповнолітніми, якщо вони здійснювались із застосуванням погрози чи фізичної сили, а також у тому випадку, коли різниця у віці насильника та жертви становить не менше 3-4 років.

Згода дитини на сексуальний контакт не дає підстави вважати його ненасильницьким, оскільки вона: а) не володіє повною свободою волі, перебуваючи в залежному від дорослого стані; б) не може повною мірою передбачити всі негативні для себе наслідки сексуальних дій [27, 121].

Психологічне насильство над дитиною в сім'ї – тривалий, постійний чи періодичний вплив, що призводить до формування в дитини патологічних рис характеру або шкідливих для розвитку її особистості. До цього виду насильства

відносять відкрите несприйняття та критику дитини; приниження її гідності; погрози на адресу дитини, що проявляються в словесній формі без фізичного насильства; навмисна фізична чи соціальна ізоляція дитини; надмірні вимоги до дитини, що не відповідають її вікові й можливостям; неправда та невиконання обіцянок із боку дорослих; порушення довіри до дитини. Ситуативний негативний психічний вплив, що викликає в дитини психічну травму, також належить до цього виду насильства [27, 122].

Економічне насильство над дитиною в сім‘ї – умисне позбавлення дитини житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, що може призвести до її смерті, викликати порушення її фізичного й психічного здоров’я [9, 48].

Економічне насильство над дитиною в сім’ї передбачає незадоволення основних потреб дитини; відмову чи зволікання у виплаті аліментів; занижений розмір державної допомоги одиноким матерям і багатодітним сім’ям; повна відмова дитині в грошах; контролювання дитини за допомогою грошей; витрачання сімейних грошей; відмова дитині в підтримці; використання дитини як засобу торгу під час розлучення; нав’язування дитині економічно обмеженого способу проживання без існуючої для цього необхідності; примушування дитини важко працювати.

Фактор – це рушійна сила процесу, яка визначає його сутність, основний напрям; значима обставина, умова [38].

Н. Зинов’єва та Н. Михайлова визначають соціальні й культурні фактори ризику застосування насильства в сім’ї щодо дітей:

1. Відсутність у суспільній свідомості чіткої оцінки фізичних покарань. Під час консультування батьків дуже часто доводиться стикатись із тим, що фізичне покарання в нашій культурі (ляпас, потиличник, покарання паском) вважається поширеною й природною формою виховання й не розглядається як насильство. Різниця лише в тому, що хтось застосовує це лише у виняткових випадках, а хтось практикує досить часто.

2. Демонстрація насильства в засобах масової інформації. Насильство, яке практично щодня демонструється за допомогою телебачення (мультфільми,

фільми, передачі) і відео, зміцнює думку дитини або підлітка про насильство як цінність і спосіб засвоєння прийнятної поведінки. Дитина легко засвоює побачені цінності, манери й норми поведінки, оскільки процеси осмислення, оцінки та розмежування реальності й фантазій розвинені ще недостатньо. Побачену агресію вона може переносити у своє повсякденне життя із власними цілями. Крім того, росте толерантність, ступінь допустимості насильства в суспільстві.

3. Права громадян на недоторканність приватного життя, особисту й сімейну таємницю, закріплені в Конституції, не дають змогу вчасно становити факт насильства та здійснити втручання. Сім'я завжди прагне приховати факт насильства й перешкоджає встановленню істини. Будь-які спроби правоохоронних органів і соціальних служб розглядаються як впручання в приватне життя. Поширена громадська думка про те, що виховання дітей – це внутрішня сімейна справа, що сім'я сама повинна справлятись із проблемами й ніхто не має права втручатися в цей процес.

4. Відсутність ефективної превентивної політики держави. Тільки в останні роки стали створюватися кризові центри, телефони довіри, притулки п соціальні готелі для жертв насильства. Але практично відсутні освітні й реабілітаційні програми, призначені для груп ризику – програми підтримки (для підлітків, засуджених умовно за насильство, і сексуальне в тому числі), спеціальні навчальні програми для батьків, схильних до насильства, патронаж над жертвами сексуального насильства й ін. Один зі способів профілактики полягає у створенні навчальних програм, що включають спеціальну освіту, основи безпечного спілкування, які охоплюють дітей, підлітків, батьків, педагогів, соціальних працівників.

5. Недостатнє розуміння суспільством насильства як соціальної проблеми. Учителі, лікарі, вихователі, як правило, першими помічають ознаки насильства над дітьми. Дуже важливо, щоб вони вміли це розпізнавати, знали, як поводитися з дитиною, яка зазнала жорстокого поводження, а також при яких ситуаціях і в які органи варто негайно повідомляти.

Якщо буде визначено механізм реагування на факти насильства й процедурні правила (наприклад у випадку консультації дитини: де, хто і як має право консультувати, хто й за що несе відповідальність?), то скоротиться різниця в кількості реальних і встановлених випадків.

Причинами відмови від повідомлення можуть бути непевність у розпізнанні (чи є це насильством?), страх порушити права батьків або ускладнити свої відносини із сім'єю й, головне, відносини між родиною та жертвою. Безсилля структур влади, відсутність підтримки з боку школи й суспільства негативно позначаються на розв'язанні цієї проблеми.

6. Низька правова грамотність населення. Недостатня поінформованість населення про права й захист дитини, закріплених у чинних законах і Конвенції, де дитина розглядається як повноправна особистість, і кожен громадянин зобов'язаний повідомляти в органи, що надають допомогу дітям – жертвам насильства.

7. Низька поінформованість дітей про свої права. Діти часто не знають, що є повноправними особами й мають право на захист і допомогу суспільства. Вони не знають, у які органи варто звернутися за захистом, які соціальні установи можуть надати їм допомогу. Тому вчителі повинні бути підготовлені для бесід із дітьми на теми насильства, захисту їхніх прав, щоб останні навчилися самі захищати себе.

8. Удосконалення законодавства. Закони про захист прав неповнолітніх занадто декларативні й вимагають конкретизації та вдосконалення. Наприклад, на позбавлення батьківських прав потрібен досить довгий час, аж до декількох років. У цей час діти змушені перебувати в декількох притулках, у результаті чого страждає їхній емоційний і соціальний розвиток, а з віком зменшується ймовірність їхньої успішної адаптації. У зв'язку з цим потрібно організувати тісне співробітництво між залученими в процес державними й недержавними установами, що займаються дітьми [35, 62].

Соціально-економічні фактори ризику насильства в сім'ї:

1. Низькі доходи й постійна нестача грошей викликають напруженість,

пов’язану з незадоволеністю основних потреб членів сім’ї.

2. Безробіття або тимчасова робота, а також низький трудовий статус (особливо в батьків). Працюючі матері менше схильні до насильства.

3. Більша родина вимагає більших емоційних і матеріальних витрат.

4. Молоді батьки. Народження першої дитини разом із незрілістю особистості батьків, низьким рівнем освіти й професійної підготовки погіршує соціально-економічні умови родини.

5. Неповна родина. Наявність тільки одного з батьків значно погіршує матеріальне становище.

6. Приналежність до групових меншин. Приналежність до релігійної секти, проживання у вузькому колі людей – селі, маленькому містечку, у поєднанні з безробіттям і низьким рівнем освіти призводять до соціальної ізоляції й обмежують можливості підтримки та соціального контролю.

7. Погані житлові умови, перенаселеність житлової площі призводить до додаткової напруженості, що може спровокувати насильство.

8. Відсутність соціальної допомоги і від держави, і від громадських організацій залишає сім’ю наодинці зі своїми проблемами. Хронічні стресові ситуації викликають у батьків фрустрацію й безпорадність, впливаючи на психологічний клімат сім’ї [35, 63].

Фактори ризику, обумовлені структурою сім’ї й моделлю спілкування:

1. Сім’я батька-одинака, а також багатодітність родини. У неповній сім’ї більше передумов для переживання стресу, ніж у звичайній (більш важке матеріальне становище, дефіцит вільного часу в батьків, неможливість приділити потрібну увагу кожній дитині тощо). Несприятливим фактором є нестабільність сім’ї, коли мати часто міняє співмешканців, що істотно ускладнює формування сімейної системи. По-перше, відносини між дітьми й співмешканцем складаються по-різному і часто невизначені; по-друге, вони відрізняються нестабільністю, що багато в чому обумовлене тимчасовим статусом нового члена сім’ї.

2. Вітчим у сім’ї або прийомні батьки. Ризик сексуального насильства над

дівчинкою збільшується в сім’ях із вітчимом.

3. Конфліктні або насильницькі відносини між членами сім‘ї. Дослідженнями підтверджується, що батьки, які застосовують насильство для розв’язування конфліктів між собою, схильні використовувати його з метою підпорядкування й стосовно дітей. Жінки, які піддаються насильству чоловіка, імовірно, частіше проявляють його до своїх дітей. У сім’ях із нерівномірним розподілом влади між батьками при домінуючій гіперпротекції застосування насильства над дітьми найбільш імовірне. Також сім’ї з невизначеними ролями й функціями, із типом виховання, коли до дітей застосовуються непослідовні та суперечливі вимоги, мають високий ризик застосування насильства над дітьми. Сім’ї, у яких проявляють насильство до дітей, мають недостатні й порушені емоційні зв’язки й комунікацію між її членами, як наслідок цього – несформована та неефективна психологічна підтримка, що відповідає низькому рівню сімейної згуртованості [35, с. 64].

4. Проблеми між подружжям (сексуальна незадоволеність, відсутність або недостатність емоційної підтримки й ін.). Характер емоційної підтримки впливає на психологічне благополуччя матері й, у кінцевому рахунку, – на її відносини з дітьми. Покинута або незадоволена відносинами із чоловіком жінка, із високим ступенем імовірності не зможе виявити ніжність й установити близькість зі своєю дитиною. Ревниві батьки можуть сприймати дитину як суперника, унаслідок чого вони схильні емоційно ігнорувати її та вступати в боротьбу за любов і прихильність матері, замість того, щоб підтримувати й допомагати дитині.

5. Передача негативного досвіду від старшого покоління до молодшого. Батьки, котрі зазнавали або бачили в дитинстві насильство, схильні до нього в спілкуванні зі своїми дітьми. Із раннього віку батьки-жертви засвоїли моделі агресивної поведінки стосовно інших людей і членів сім’ї зокрема. Насильство для них – первинний і звичний спосіб розв’язання соціальних конфліктів. Батьків, які страждали в дитинстві від насильства, відрізняє низька самооцінка, соціальна ізольованість, переживання хронічних повсякденних стресів,

труднощі при формуванні близьких відносин, особливо зі своїми дітьми. Травматичний досвід дитинства знижує їхню батьківську компетентність. Пережиті ними занедбаність, зневага й відсутність любові, іноді в поєднанні з вимогами беззаперечного підпорядкування, сформували недовіру до людей і власної дитини зокрема. Дуже часто вони повторюють ту ж модель поведінки: суворі вимоги й покарання.

6. Проблеми взаємин батьків і дитини. Якщо між батьками й дитиною не формується прихильність, то зростає ризик насильства. Крім того, у старшому віці в дитини можуть бути труднощі у формуванні самостійності й близьких відносин, оскільки відсутні потрібні умови й зразки для набуття основних навичок спілкування з людьми, засвоєння діючих норм моралі, розвитку вміння розв'язувати проблеми, емоційні зв'язки. Це підтверджується дослідженнями, які проводилися в сім'ях хворих на наркоманію, токсикоманію, алкоголізм, підвищеного ризику з деструктивними відносинами між батьками й підлітками, неповних, делінквентних, осіб, котрі вчинили сексуальні злочини. На дитину в таких родинах реагують швидше негативно, ніж позитивно, батьки не зацікавлені в її всебічному розвитку, у них немає планів щодо її подальшого виховання та навчання тощо. [35, 65].

7. Емоційна й фізична ізоляція сім'ї. Ізоляція проявляється у відсутності соціальних контактів, формальної та неформальної підтримки.

Ризик насильства щодо дитини зростає, якщо хтось із батьків (агресор) і дитина (жертва) мають певні фізичні, психологічні чи поведінкові особливості, які перешкоджають налагоджувати комунікацію з дитиною.

Фактори ризику, обумовлені особистістю батьків:

1. Особливості особистості батьків. Ризик насильства зростав, якщо батьки мали такі психологічні особливості, як ригідність, домінування, тривожність, роздратованість, (особливо на провокуючу поведінку дитини), низька самооцінка, депресивність, імпульсивність, залежність, низький рівень емпатії та відкритості, низька стресостійкість, емоційна лабільність, агресивність, замкнутість, підозрілість і проблеми самоідентифікації.

2. Негативне ставлення батьків до оточення та неадекватні соціальні очікування стосовно дитини. У цьому випадку батьки оцінюють поведінку дитини як сильний стресор. їм властиве невдоволення й негативне самовідчуття. Вони почувають себе нещасними, незадоволеними своїм сімейним життям, такими, що страждають від стресу.

3. Низький рівень соціальних навичок. Відсутнє вміння вести переговори, розв'язувати конфлікти й проблеми, справлятися зі стресом, просити допомоги в інших. При цьому працюють механізми психологічного захисту – наявність проблеми заперечується, щоб не приймати допомогу. Насильство над дітьми є сімейним секретом, що ретельно приховується й відкрито не обговорюється, оскільки викликає страх, обвинувачення, сором, почуття провини та інше.

4. Психічне здоров'я батьків. Виражені психопатологічні відхилення, знервованість, депресивність, схильність до суїцидів збільшують ризик застосування насильства щодо дітей.

5. Алкоголізм і наркоманія батьків і, як наслідок, психофармакологічні проблеми й афективні порушення: агресивність, гіперсексуальність, дратівливість, порушення координації, послаблений контроль над своєю поведінкою, зниження критики, зміни особистості та ін. проблеми.

6. Проблеми зі здоров'ям. До факторів, що збільшують ризик насильства належить патологічна вагітність, що переривалася, важкі пологи. Усе це впливає на нервову систему й робить жінку нерезистентною до стресора.

7. Емоційна спрощеність і розумова відсталість. Батьки не завжди розуміють стан, особливо хворої дитини, перебіг її хвороби й наслідки, тому можуть залишити дитину без необхідної допомоги.

8. Нерозвиненість батьківських навичок і почуттів. Дефіцит батьківських почуттів та навичок найчастіше характерний для молодих, розумово відсталих, психічно хворих батьків. Молодий батько знервований, тому що завжди відчуває страх, що не впорається з обов'язками. При цьому депресія й тривога знижують толерантність до стресу, здатність справлятися з труднощами у

вихованні.

У батьків, котрі страждають на нервово-психічні розлади, частіше виникає тривога й недовіра до себе і як особистості, і як батька.

Молоді батьки, ще будучи незрілими, не можуть узяти на себе відповідальність, не мають необхідних знань про розвиток і виховання дитини. У батьків, які схильні до насильства, часто відсутні навички, які дають їм змогу впоратися з агресивною поведінкою дитини. Вони не в змозі приборкати власну агресію та гнів стосовно дитини, зазвичай, не розуміють її потреб, не здатні оцінити її вміння й здібності, у результаті чого пред'являють до неї вимоги, які вона не може виконати. Зі страху втратити контроль над дитиною молоді батьки часто використовують авторитарний метод виховання, а покарання розглядають як спосіб корекції поведінки дитини. Іноді це зумовлено незнанням інших можливостей. Є категорія батьків, котрі переконані, що дитина існує для задоволення їхніх емоційних потреб, що вона повинна бути слухняною, чуйною, ласкавою, не засмучувати, любити й радувати їх. Таким чином, відповідальність за проблеми дитини перекладаються на неї саму, роль дорослого в них заперечується [35, 68].

Низка досліджень виявили групу властивостей особистості дитини, що викликають у батьків невдоволення, роздратування й наступне за цим насильство. Науковці вважають, що високий ризик стати жертвами насильства мають діти з проблемами в психічному й фізичному розвитку.

Фактори ризику, обумовлені особистістю дитини:

- небажані діти, а також ті, які були народжені після втрати батьками попередньої дитини;
- діти, виношування й народження яких було дуже складним для матері;
- недоношені діти, котрі мають при народженні низьку вагу;
- діти, які часто хворіють чи були розлучені з матір'ю до першого року життя;
- діти, які живуть у багатодітній сім'ї, де проміжки між народженнями дітей були невеликими (приблизно рік);

- діти із вродженими або набутими каліцтвами, низьким інтелектом, порушеннями здоров'я (спадковий синдром, хронічні захворювання, у тому числі й психічні);
- з розладами й особливостями поведінки (дратівливість, агресивність, непокірність, неслухняність, імпульсивність, гіперактивність, непередбачуваність поведінки, порушення сну, енурез);
- із деякими особливостями особистості (апатичність, замкнутість, надмірна залежність або вимогливість, байдужість, брехливість);
- зі звичками, що дратують батьків;
- із низькими соціальними вміннями та навичками (несамостійність, некомунікабельність, відсутність друзів);
- з особливостями зовнішності, що відрізняє їх від інших або важко переживається батьками, із якими вони ніяк не можуть змиритися (наприклад «вухасті», «сутулі», «повні» тощо) [35, 69].

Отже, проблему насильства над дітьми в сім'ї в останнє десятиліття досліджують усе більше фахівців. Обґрунтований підхід до визначення сутності поняття «насильство над дітьми в сім'ї» та факторів, причин його виникнення, правомірність використання цієї категорії є надзвичайно важливим питанням, тому що дає змогу застосувати ефективні профілактичні заходи для розв'язання цієї проблеми.

1.2. Мета, завдання, зміст, принципи соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми в сім'ї

Соціально-педагогічна профілактика насильства над дітьми в сім'ї – вид діяльності, що охоплює комплекс заходів правового, психолого-педагогічного характеру, спрямованих на попередження, обмеження та локалізацію цього негативного явища у соціальному середовищі [32, 138].

Соціально-педагогічна профілактика всіх видів може здійснюватися на

рівні всього суспільства, окремого регіону, макросередовища (макрорівень), окремої соціальної групи, закладу, організації, мікросередовища (мікрорівень), окремого індивіда (індивідуальний рівень).

Профілактична робота на макрорівні здійснюється у вигляді комплексних національних профілактичних програм, кампаній у засобах масової інформації, масових заходів, скоординованої діяльності у межах закладів та організацій на найвищому державному рівні.

На мікрорівні профілактика здійснюється у вигляді спеціальних регіональних програм, заходів та окремих дійств у межах закладів та організацій та за місцем проживання.

Індивідуальний рівень профілактики – це робота, що здійснюють спеціалісти й волонтери з окремими особами [32, 139].

Стратегічні напрямки профілактичної роботи: 1) бути зорієнтованими на потреби; 2) бути пов’язаними з культурою тих, з ким ведеться робота; 3) базуватись на соціальному вченні (тобто стимулювати розвиток та формування особистості); 4) стимулювати відповідальність та самодопомогу; 5) враховувати життєву позицію тих, з ким ведеться робота; 6) носити партнерський характер.

Основні принципи профілактичної роботи:

1. Принцип системності передбачає розробку та проведення програмних профілактичних заходів на основі системного аналізу актуальної соціальної ситуації в країні.

2. Принцип стратегічної цілісності визначає єдину стратегію профілактичної діяльності, обумовлену конкретними напрямками і заходами.

3. Принцип багатоаспектності передбачає поєднання різноманітних аспектів профілактичної діяльності: особистісно-зорієнтованого та зосередженого на середовищі.

4. Принцип ситуативної адекватності профілактичної діяльності означає відповідність профілактичних дій реальній соціально-економічній, соціально-психологічній ситуації в країні.

5. Принцип солідарності передбачає міжсекторну взаємодію різних державних та недержавних структур з використанням системи соціальних замовлень.

6. Принцип легітимності передбачає реалізацію цільової профілактичної діяльності на основі прийняття її ідеології та довірчої підтримки більшості населення. Профілактичні дії не повинні порушувати права людини.

7. Принцип полімодальності та максимальної диференціації передбачає гнучке застосування в профілактичній діяльності різноманітних підходів, методів, а не зосередження лише на одному [35, 84].

Сучасні підходи до профілактики базуються на принциповій програмній тезі про те, що профілактика – це активний поступальний процес створення умов і формування особистих якостей, які підтримують благополуччя.

Профілактика ставить своєю метою підвищення якості життя. Залежно від того, на кого спрямована профілактична робота, тобто, хто є об'єктом її впливу, виділяють первинну, вторинну і третинну профілактики [55, 37].

Первинна профілактика має на меті створення умов для зменшення ситуацій з ризиком насильства через підвищення рівня соціалізації дітей, а також забезпечення умов для ефективного виконання функцій сім'єю (виховної, комунікативної, рекреаційної, захисної та ін.).

Первинна профілактика має наступні завдання:

- формування в суспільстві ненасильницького світогляду;
- культури ґендерної толерантності та емпатійності;
- неприйняття насильницької моделі поведінки по відношенню до дітей та насильницьких стосунків в сім'ї [32, 138];
- удосконалювання, підвищення ефективності використовуваних батьками і дітьми конструктивних поведінкових стратегій;
- збільшення потенціалу особистісних ресурсів дітей (формування позитивної, стійкої Я-концепції, підвищення ефективності функціонування соціально-підтримуючих мереж, розвиток емпатії, внутрішнього контролю власної поведінки і т.д.) [35, 75].

Основними суб’єктами профілактичної діяльності на цьому рівні є шкільні психологи, соціальні педагоги та працівники соціальних служб [32, 138].

Вторинна профілактика спрямована на раннє виявлення ситуацій підвищеного ризику щодо виникнення насильства над дітьми в сім’ї, попередження причин і умов, які сприяють скоєнню насильства конкретними особами.

Третинна профілактика означає заходи втручання у тих ситуаціях, коли насильство вже здійснено і діяльність спрямована на недопущення рецидиву, реабілітацію жертви та роботу з насильником. Мета профілактики цього виду – проведення відповідних попереджувальних заходів, реалізація психокорекційних програм, переорієнтація поведінки агресора на дотримання прав дитини, повагу її гідності [32, 138].

Таким чином, соціально-педагогічна профілактика насильства над дітьми є важливою складовою соціально-педагогічної допомоги сім’ї, здійснюється на засадах добровільності, гуманізму, є різноманітною за змістом, формами, методами, засобами, реалізує ідею допомоги для самодопомоги.

РОЗДІЛ 2
ЕФЕКТИВНІ ШЛЯХИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ В СІМ'Ї

2.1. Вивчення ставлення підлітків та педагогів до проблеми насильства над дітьми в сім'ї

Завдання нашого експериментального дослідження полягали у з'ясуванні таких основних проблемних питань:

- визначення насильства – опис розуміння насильства над дітьми, його проявів і форм педагогами та підлітками, рівень визнання наявності такої проблеми;
- найбільш поширені форми насильства – аналіз місць, де підлітки найчастіше зазнають насильства, поширеність різних форм та проявів насильства щодо дітей;
- допомога, що надається / ставлення до потерпілих і насильників – механізми передачі інформації про випадки насильства; механізми взаємодії з іншими структурами; профілактична робота на базі школи, шляхи інформування підлітків про насильство як явище та допомогу, яку можна отримати у школі;
- потреби вчителів і підлітків у розв'язанні проблеми – зацікавленість педагогів та адміністрації школи у веденні профілактичної роботи та надання безпосередньої допомоги дітям; організація ефективної взаємодії з іншими залученими до попередження насильства структурами; необхідність надання додаткової інформації з проблеми насильства підліткам і батькам у школі.

Експериментальне дослідження проводилося на базі Запорізького академічного ліцею «Елінт» Запорізької міської ради. Участь у дослідженні взяли 126 школярів підліткового віку (11-15 років) та 32 педагоги цього навчального закладу.

З метою вивчення ставлення підлітків до проблеми насильства ми провели

анкетування 126 школярів підліткового віку. Відповідний розподіл респондентів-підлітків за віком і статтю представлено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Розподіл респондентів-підлітків за віком і статтю

№ з/п	Скільки вам років?	Кількість респондентів		Хлопці		Дівчата	
		N	P%	N	P%	N	P%
1.	11 років	13	10,3	8	6,3	5	4,0
2.	12 років	33	26,2	14	11,1	19	15,1
3.	13 років	34	27,0	17	13,5	17	13,5
4.	14 років	35	27,8	24	19,1	11	8,7
5.	15 років	11	8,7	5	4,0	6	4,8
Загальна кількість респондентів		126	100,0	68	54	58	46,0

Актуальною проблему насильства над дітьми вважають 78,1% опитаних педагогів, 18,8% респондентів-педагогів заперечили актуальність цієї проблеми, 3,1% вчителів вказали, що важко визначитися зі своєю позицією з цього питання (див. табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Результати відповідей педагогів на запитання: «Чи вважаєте ви актуальною проблему насильства над дитиною?»

№ з/п	Зміст відповідей	Кількість відповідей	
		N	P%
1.	Так	25	78,1
2.	Ні	6	18,8
3.	Важко відповісти	1	3,1

Знайомство з проблемою насильства продемонстрували й школярі підліткового віку. Характерним показником є зростання кількості дітей, які ствердно відповіли на запитання «Чи знаєш ти, що таке насильство над людиною?», відповідно до збільшення віку респондентів, особливо дівчат.

В 11 років кількість ствердних відповідей склала 46,2% у хлопців і 7,7% у дівчат, у віці 12 років цей показник складає 30,3% та 42,4% відповідно, в 13 років – 41,2% та 38,2%, в 14 років – 65,7% хлопців і 25,7% дівчат, у 15 років – 27,3%

хлопців і 54,5% дівчат (див. табл. 2.3). Зростання числа підлітків, які знайомі з насильством, свідчить не так про збільшення проявів насильства в їх житті, як про усвідомлення ними даного явища.

Таблиця 2.3

Результати відповідей підлітків на запитання: «Чи знаєш ти, що таке насильство над людиною? а) так; б) ні; в) важко відповісти», %

№ з/п	Кількість відповідей респондентів									
	11 років		12 років		13 років		14 років		15 років	
	хл.	дів.	хл.	Дів.	хл.	дів.	хл.	Дів.	хл.	Дів.
А.	46,2	7,7	30,3	42,4	41,2	38,2	65,7	25,7	27,3	54,5
Б.	-	-	-	3,0	2,9	5,9	-	-	9,0	-
В.	15,4	7,7	12,1	12,1	2,9	8,8	2,9	5,7	9,1	-

Активне висвітлення проблеми насильства, зокрема в ЗМІ, дає змогу сформувати у суспільстві загальний підхід до розв’язання цієї проблеми.

Даний факт підтверджує й те, що всі опитані педагоги (100%) згодні із запропонованим визначенням насильства над дитиною (див. табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Результати відповідей педагогів на запитання: «Чи згодні ви з визначенням: «Насильство над дитиною – це фізичний, психологічний, соціальний вплив на дитину з боку іншої людини (дитини чи дорослого), сім’ї, групи або держави, які примушують її переривати значущу діяльність і виконувати іншу, що суперечить їй, або загрозливу її фізичному чи психологічному здоров’ю і цілісності»?»

№ з/п	Зміст відповідей	Кількість відповідей	
		N	P%
1.	Так	32	100
2.	Ні	-	-
3.	Важко відповісти	-	-

З таким визначенням насильства згодні більшість респондентів-підлітків: 61,5% хлопців і 15,4% дівчат 11-річних; 21,2% хлопців і 51,5% дівчат 12-річних; 32,4% хлопців і 35,3% дівчат 13-річних; 40,0% хлопців і 31,4% дівчат 14-річних; 18,2% хлопців і 54,5% дівчат 15-річних (див. табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Результати відповідей підлітків на запитання: «Чи погоджуєшся ти із визначенням: «Насильство над дитиною – це фізичний, психологічний, соціальний вплив на дитину з боку іншої людини (дитини чи дорослого), сім'ї, групи або держави, які примушують її переривати значущу діяльність і виконувати іншу, що суперечить їй, або загрозливу її фізичному чи психологічному здоров'ю і цілісності»? а) так; б) ні; в) важко відповісти», %

№ з/п	Кількість відповідей респондентів									
	11 років		12 років		13 років		14 років		15 років	
	хл.	див.	хл.	Див.	хл.	див.	хл.	див.	хл.	див.
А.	61,5	15,4	21,2	51,5	32,4	35,3	40,0	31,4	18,2	54,5
Б.	-	-	9,1	3,0	11,8	5,9	11,4	-	-	-
В.	-	23,1	12,1	3,0	5,9	8,8	17,1	-	27,3	-

Ідентифікація представлених форм насильства серед респондентів-педагогів розподілилася таким чином: переважна більшість опитаних вважають насильством побиття – 96,9%, приниження – 75%, сексуальні домагання 59,4%; образи та використання прізвиськ – 50%, позбавлення іншої людини їжі – 46,9%; образливі порівняння та псування чужого майна – 40,6%; сварки – 34,4%; «навішування ярликів» – 31,3%; ігнорування почуттів і потреб іншої людини – 25%. Результати відповідей педагогів про норми насильства над дітьми представлені в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Результати відповідей педагогів на запитання: «Що із зазначеного нижче ви відносите до насильства над дитиною?»

№ з/п	Зміст відповідей	Кількість відповідей	
		N	P%
1.	Побиття	31	96,9
2.	Сварки	11	34,4
3.	Образи	16	50,0
4.	Приниження	24	75,0
5.	«Навішування ярликів»	10	31,3
6.	Образливі порівняння	13	40,6
7.	Позбавлення іншої людини їжі	15	46,9
8.	Псування майна іншої особи	13	40,6
9.	Ігнорування почуттів та потреб іншої людини	8	25,0
10.	Використання прізвиськ	16	50,0
11.	Сексуальні домагання	19	59,4

Позиція підлітків щодо ідентифікації форм насильства несуттєво відрізняється від позиції педагогів.

Результати опитування показали, що підлітки мають досить точне уявлення про фізичне, психологічне та трохи гірше – про сексуальне насильство, а такий вид насильства, як економічне, знайомий лише незначній кількості дітей. Зокрема, 53,8% хлопців і 38,5% дівчат 11-річних, 21,2% хлопців і 48,5% дівчат 12-річних, 41,2% хлопців і 41,2% дівчат 13-річних, – 5% хлопців і 17,1% дівчат 14-річних, 45,5% хлопців і 45,5% дівчат 15- річних вказали фізичне насильство. Цей факт є досить характерним для нашої країни загалом. Таким чином підлітки засвідчують обізнаність і розуміння пріоритетів щодо ідентифікації різних видів насильства, визнаних державою. Ця картина ілюструється наведеними даними в таблиці 2.7. Відсотки за кожною категорією розраховувались від загальної кількості респондентів відповідного віку.

Таблиця 2.7

Результати відповідей підлітків на запитання: «Які ти знаєш види насильства над дитиною? а) фізичне; б) психологічне; в) сексуальне; економічне», %

Кількість відповідей респондентів										
№ з/п	11 років		12 років		13 років		14 років		15 років	
	хл.	див.	хл.	див.	хл.	див.	хл.	див.	хл.	див.
А.	53,8	38,5	21,2	48,5	41,2	41,2	54,3	17,1	45,5	45,5
Б.	53,8	30,8	12,1	27,3	23,5	44,1	42,9	22,9	18,2	45,5
В.	15,4	7,7	18,2	21,2	32,4	20,6	57,1	25,7	36,4	45,5
Г.	15,4	7,7	15,2	-	8,8	11,8	22,9	8,6	18,2	-

На питання «Чи зазнають насильства діти, з якими ви працюєте?» позитивно відповіли 21,9 % опитаних педагогів. Заперечують даний факт – 5,8%. 34,3% респондентів не визначилися з відповіддю (див. табл. 2.8). Це свідчить про те, що вони з якоїсь причини не задавалися даним запитанням або вони не захотіли відповідати, оскільки не знають, як розв’язувати дану проблему. Проведене опитування з проблеми насильства в цій школі може спонукати до подальших роздумів і формування адекватного професійного погляду на існуючу проблему.

Таблиця 2.8

Результати відповідей педагогів на запитання: «Чи зазнають насильства діти, з якими ви працюєте?»

№ з/п з/п	Зміст відповідей	Кількість відповідей	
		N	p%
1.	Так	7	21,9
2.	Ні	14	43,8
3.	Важко відповісти	11	34,3

Наявність дітей, які постраждали від насильства, серед респондентів-підлітків, охоплених опитуванням, становить 15,4% хлопців і 30,8% дівчат 11-річних, 15,2% хлопців і 27,3% дівчат 12-річних, 11,8% хлопців і 17,6% дівчат 13-річних, 17,1% хлопців і 2,9% дівчат 14-річних, 9,1% хлопців і 9,1% дівчат 15-річних (див. табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Результати відповідей підлітків на запитання: «Чи відбувалося щось подібне з тобою? а) так; б) ні; в) важко відповісти», %

Кількість відповідей респондентів										
№ з/п	11 років		12 років		13 років		14 років		15 років	
	хл.	див.	хл.	див.	хл.	див.	хл.	див.	хл.	див.
А.	15,4	30,8	15,2	27,3	11,8	17,6	17,1	2,9	9,1	9,1
Б.	38,5	7,7	27,3	30,3	35,3	26,5	48,6	28,6	36,4	45,5
В.	7,7	-	-	-	2,9	5,9	2,9	-	-	-

Місцем, де підлітки найчастіше зазнають насильства, 71,9% педагогів, тобто в переважній більшості, вважають вулицю, 43,8% вчителів згодні з актом потерпання підлітків від насильства в сім'ї, 31,3% респондентів вказують інші місця, 18,8% педагогічних працівників зазначають школу (див. табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Результати відповідей педагогів на запитання: «Де, на ваш погляд, діти частіше за все зазнають насильства?»

№ з/п з/п	Зміст відповідей	Кількість відповідей	
		N	P%
1	Сім'я	14	43,8
2	Школа	6	18,8
3	Вулиця	23	71,9
4	Інші місця	10	31,3

Результата відповідей підлітків на запитання щодо місця, де вони зазнавали насильства, показують, що школу вони ставлять на перше місце, за винятком 14-15-річних хлопців. Підлітки також називають вулицю як місце, де вони часто зустрічаються з насильством (див. табл. 2.11). Причому педагоги за частотою проявів насильства на перше місце ставлять вулицю, друге місце ставлять сім'ю, а школу лише на останнє. Така суттєва розбіжність у відповідях свідчить про латентний характер шкільного насильства, яке часто залишається «невидимим» для дорослих або сприймається ними як менш значуще порівняно із зовнішніми загрозами. Це вказує на наявність певного комунікаційного розриву між учнями та вчителями.

Таблиця 2.11

Результати відповідей підлітків на запитання: «Якщо так, то де саме?
а) вдома; б) в школі; в) на вулиці; г) в інших місцях»,
% Кількість відповідей респондентів

№ з/п	11 років		12 років		13 років		14 років		15 років	
	хл.	дів.	хл.	дів.	хл.	дів.	хл.	дів.	хл.	дів.
А.	-	7,7	3,0	3,0	-	-	2,9	2,9	-	-
Б.	30,8	23,1	15,2	24,2	5,9	17,6	8,6	2,9	9,1	-
В.	15,4	-	6,1	9,1	2,9	5,9	-	-	-	-
Г.	15,4	7,7	6,1	12,1	8,8	8,8	5,7	2,9	-	9,1

Розуміння існування проблеми підтверджує те, що основним джерелом насильства щодо дітей переважна більшість педагогів вважає інших дітей – 84,4%, а потім батьків – 34,4% (див. табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Результати відповідей педагогів на запитання: «Хто, на ваш погляд, частіше чинить насильство щодо дітей?»

№ з/п	Зміст відповідей	Кількість відповідей	
		N	P%
1.	Батьки	11	34,4
2.	Інші діти	27	84,4
3.	Дорослі, які працюють із дітьми	3	9,4
4.	Інші дорослі	2	6,2

Отримані дані дають підстави зробити висновок, що превентивна робота у визначеному напрямку й організація допомоги дітям, які опинилися у такій ситуації, необхідна і впроваджувати її потрібно саме на базі школи. Високий показник ідентифікації однолітків як основного джерела насильства (84,4%) вказує на критичну потребу в розробці програм із протидії булінгу та розвитку навичок ненасильницького спілкування безпосередньо в учнівському середовищі. Оскільки школа є основним простором соціалізації, вона має стати платформою не лише для моніторингу взаємин, а й для формування безпечного психологічного клімату, де педагоги та психологічна служба здатні вчасно розпізнати ознаки жорстокого поводження та надати кваліфіковану підтримку як постраждалим, так і агресорам

Подібна ситуація із розумінням необхідності надання допомоги постраждалій дитині: 93,8% педагогів зазначили, що такій дитині необхідна допомога, тільки 3,1% педагогів вказали, що допомога не потрібна (див. табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Результати відповідей педагогів на запитання: «Чи вважаєте ви, що дитина, яка постраждала від насильства, потребує допомоги?»

№ з/п з/п	Зміст відповідей	Кількість відповідей	
		N	P%
1	Так	30	93,8
2	Ні	1	3,1
3	Важко відповісти	1	3,1

На жаль, системного підходу щодо надання допомоги постраждалій дитині немає. Зазвичай вчителі вважають, що дитина потребує допомоги тільки у складних випадках: побиття, тілесна або психічна травма, сексуальні домагання. Проте будь-яке насильство є психічною травмою для дитини і, відповідно, їй потрібна допомога, щоб впоратися із ситуацією.

Переважають спроби педагогів вирішити проблему самостійно, зокрема, 81,2% респондентів зазначили, що допомогу дитина може отримати від вчителів, а 50% – від адміністрації школи. Тут також значний відсоток респондентів

направляють постраждалу дитину до шкільного психолога (81,2% відповідей), соціального педагога (71,9%) та навіть шкільного лікаря або медичної сестри (43,7%), що є логічним у випадках насильства, хоча наразі існує проблема з лікарями і медсестрами в школах. 31,2% респондентів-педагогів вказали, що дитина, яка зазнала насильства, може вернутися до друзів, 12,5% відповідей – до власних батьків, родичів (див. табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Результати відповідей педагогів на запитання: «Якщо так, то до кого у вашій школі може звернутися дитина, яка зазнала насильства?»

№ з/п	Зміст відповідей	Кількість відповідей	
		N	P%
1.	До жодної особи	-	-
2.	До друзів	10	31,2
3.	Тільки до власних батьків, родичів	4	12,5
4.	До вас або інших вчителів	26	81,2
5	До адміністрації школи	16	50,0
6.	До шкільного лікаря / медичної сестри	14	43,7
7.	До шкільного психолога	26	81,2
8.	До соціального педагога	23	71,9
9.	Інше (до кого саме)	17	53,1

Підлітки покладаються переважно на друзів, зокрема, можуть звернутися за допомогою, щоб захиститися від насильства, 30,8% хлопців і 15,4% дівчат 11-річних; 18,2% хлопців і 36,4% дівчат 12-річних; 38,2% хлопців і 29,4% дівчат 13-річних; 34,3% хлопців і 14,3% дівчат 14-річних; Р.1% хлопців і 36,4% дівчат 15-річних. До батьків або інших родичів за допомогою можуть звернутися: 38,5% хлопців і 15,4% дівчат 11-річних; 9,1% хлопців і 24,2% дівчат 12-річних; 11,8% хлопців і 17,6% дівчат 13-річних; 25,7% хлопців і 17,1% дівчат 14-річних; 9,1% хлопців і 27,3% дівчат 15-річних. Рідше підлітки можуть звернутися за допомогою до вчителів: залежно від віку та статі дітей, а саме: 15,4% хлопців і 30,8%; дівчат 11-річних, 3% хлопців і 24,2% дівчат 12-річних, 8,8% хлопців і 11,8дівчат 13-річних, 11,4% хлопців і 5,7% дівчат 14-річних, 9,1% хлопців 15-річних (див. табл. 2.15).

Таблиця 2.15

Результати відповідей підлітків на запитання: «До кого ти або твої друзі можуть звернутися за допомогою, щоб захиститися від насильства? до жодної особи; б) до друзів; в) до батьків або інших родичів; г) вчителів; д) до директора школи; е) до шкільного лікаря; є) до шкільного психолога; ж) до соціального педагога; з) інше (до кого саме)», %

Кількість відповідей респондентів										
№	11 років		12 років		13 років		14 років		15 років	
з/п	хл.	Див.	хл.	див.	хл.	див.	хл.	див.	хл.	див.
А.	7,7	-	3,0	-	5,9	-	5,7	5,7	9,1	-
Б.	30,8	15,4	18,2	36,4	38,2	29,4	34,3	14,3	9,1	36,4
В.	38,5	15,4	9,1	24,2	11,8	17,6	25,7	17,1	9,1	27,3
Г.	15,4	30,8	3,0	24,2	8,8	11,8	11,4	5,7	9,1	-
Д.	-	15,4	6,1	6,1	8,8	-	14,3	-	-	-
Е.	-	7,7	3,0	12,1	2,9	-	5,7	-	-	-
Є.	-	15,4	3,0	12,1	2,9	5,9	11,4	2,9	-	18,2
Ж.	-	7,7	3,0	3,0	2,9	-	-	-	-	9,1
З.	15,4	23,1	12,1	21,2	5,9	20,6	8,6	8,6	-	9,1

Ця інформація доводить, що існуючі механізми надання допомоги на базі школи не викликають у дітей належної довіри та впевненості в їхній ефективності або що діти про них просто не поінформовані. Переважна орієнтація підлітків на неформальні групи (друзів) замість фахівців психологічної служби свідчить про низький рівень авторитету офіційних інституцій допомоги в очах учнів. Це вказує на необхідність кардинального перегляду форм профілактичної роботи та популяризації послуг шкільних психологів і соціальних педагогів як доступного, конфіденційного та дієвого ресурсу підтримки.

Переважна більшість підлітків зазначила, що відповідне інформування щодо способів запобігання насильству і отримання можливої допомоги ведеться. Однак те, що від 7,7% 11-річних до 36,4% 15-річних респондентів-підлітків вважають, що їх не інформують про це, свідчить про неналежний рівень такої роботи з боку педагогічного колективу та адміністрації школи (див. табл. 2.16). Тобто, в першу чергу, вдосконалення потребують форми та методи первинної соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми.

Таблиця 2.16

Результати відповідей підлітків на запитання: «Чи вам розповідають у «колі про те, як запобігти насильству і хто може допомогти? а) так; б) ні; в) важко відповісти», %

№ з/п	Кількість відповідей респондентів									
	11 років		12 років		13 років		14 років		15 років	
	хл.	дів.	хл.	дів.	хл.	дів.	хл.	ДІВ.	хл.	Дів.
А	30,8	30,8	21,2	33,3	5,9	23,5	34,3	14,3	36,4	27,3
Б	7,7	-	15,2	12,1	26,5	11,8	14,3	2,9	9,1	27,3
В	23,1	7,7	3,0	9,1	14,7	14,7	11,4	14,3	-	-

Найпоширенішими формами, які застосовують педагоги для інформування про можливі види допомоги дитині, постраждалій від насильства, є зустрічі з психологом (90,6% відповідей) та тематичні виховні години (84,4% відповідей). Також використовуються зустрічі із соціальним педагогом (71,9% відповідей) та інформаційні стенди (25% відповідей), тобто традиційні форми інформування (див. табл. 2.17). Незважаючи на високу частоту застосування цих заходів, значний відсоток невпевнених відповідей серед учнів може вказувати на переважання кількісних показників над якісними або на занадто формалізований підхід до проведення такої роз'яснювальної роботи.

Таблиця 2.17

Результати відповідей педагогів на запитання: «Як дітей у вашій школі інформують про різновиди допомоги у таких випадках?»

№ з/п з п	Зміст відповідей	Кількість відповідей	
		N	P%
1.	Жодним чином	1	3,1
2.	Через тематичні виховні години	27	84,4
3.	Через зустрічі із психологом	29	90,6
4.	Через зустрічі із соціальним педагогом	23	71,9
5.	Через інформаційні стенди у школі	8	25,0
6.	Інше (як саме)	1	3,1

Що ж до відповідей підлітків, то вони підтверджують головну роль вчителів і батьків у їхньому інформуванні про допомогу у випадках насильства (див. табл. 2.18).

Таблиця 2.18

Кількість відповідей респондентів

№ з/П	11 років		12 років		13 років		14 років		15 років	
	хл.	Див.	хл.	див.	хл.	див.	хл.	див.	хл.	Див.
А.	30,8	23,1	21,2	30,3	14,7	20,6	25,7	8,6	9,1	9,1
Б.	-	7,7	15,2	9,1	8,8	-	11,4	-	-	18,2
В.	7,7	7,7	15,2	-	5,9	2,9	5,7	-	-	-
Г.	7,7	15,4	9,1	21,2	8,8	8,8	25,7	20,0	9,1	36,4
Д.	-	-	12,1	9,1	2,9	2,9	2,9	5,7	-	9,1
Е.	23,1	30,8	27,3	24,2	8,8	17,6	5,7	11,4	9,1	27,3
Є.	7,7	23,1	12,1	24,2	5,9	17,6	11,4	5,7	-	18,2

Результати відповідей підлітків на запитання: «Хто саме розповідає учням про можливості запобігти насильству та допомогу, яку можуть надати дорослі у таких випадках?: а) вчитель; б) директор школи; в) шкільний лікар; шкільний психолог; д) соціальний педагог; е) батьки; є) інше (хто саме)»,

Серед форм профілактичної роботи підлітки переважно відзначили тематичні уроки, класні години та виховні заходи (див. табл. 2.19). Ці віповіді свідчать про намагання педагогів дійсно вплинути на ситуацію, зокрема, попередити застосування насильства.

Таблиця 2.19

Результати відповідей підлітків на запитання: «В яких формах така робота проводиться в школі? а) тематичні уроки; б) класні години; в) виховні заходи (тематичні вікторини, усні журнали, конференції); г) консультації психолога; д) просвітницькі тренінги», %

№ з/п 1П	Кількість відповідей респондентів									
	11 років		12 років		13 років		14 років		15 років	
	хл.	див.	хл.	див.	хл.	див.	хл.	див.	хл.	див.
А.	23,1	38,5	12,1	21,2	2,9	11,8	5,7	-	-	27,3
Б.	30,8	15,4	18,2	39,4	20,6	35,3	20,0	25,7	9,1	27,3
В.	7,7	7,7	9,1	27,3	17,6	11,8	17,1	11,4	27,3	18,2
Г.	-	7,7	12,1	30,3	11,8	1.1,8	17,1	8,6	9,1	18,2
Д.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Прикладом результату профілактичної роботи серед учнів є розподіл

відповідей дітей підліткового віку щодо знайомства із законодавством країни, яке захищає їх від насильства. Однак високий рівень обізнаності школярів із законодавством безпосередньо не захищає їх від проявів насильства і не формує навичок асертивної поведінки (див. табл. 2.20).

Таблиця 2.20

Результати відповідей підлітків на запитання: «Чи знаєш ти, що в Україні існують закони, які захищають від насильства? а) так; б) ні; в) важко відповісти», %

№ з/п	Кількість відповідей респондентів									
	11 років		12 років		13 років		14 років		15 років	
	хл.	дів.	хл.	дів.	хл.	дів.	хл.	дів.	хл.	дів.
А.	38,5	38,5	30,3	48,5	44,1	26,5	62,9	25,7	36,4	54,5
Б.	23,1	-	6,1	6,1	-	14,7	-	5,7	-	-
В.	-	-	3,0	-	5,9	8,8	-	-	9,1	-

Більше третини підлітків виявляють потребу у збільшенні обсягу знань щодо власних дій при потерпанні від насильства. З віком ця потреба зростає, можливо через збільшення випадків зіткнення із нею та усвідомлення власної беззахисності (див. табл. 2.21).

Таблиця 2.21

Результати відповідей підлітків на запитання: «Чи потребуєш ти інформації про те, до кого звертатися у випадку насильства? а) так; б) ні; в) важко відповісти», %

№ з/п	Кількість відповідей респондентів									
	11 років		12 років		13 років		14 років		15 років	
	хл.	дів.	хл.	дів.	хл.	дів.	хл.	дів.	хл.	дів.
А.	23,1	7,7	12,1	12,1	29,4	14,7	45,7	11,4	18,2	27,3
Б.	38,5	15,4	21,2	24,2	11,8	14,7	14,3	11,4	18,2	27,3
В.	-	15,4	9,1	15,2	5,9	20,6	2,9	8,6	9,1	-

Приблизно половина респондентів-підлітків віком 11-15 років виявили бажання більше дізнатися до кого звертатися у випадку насильства над дитиною (див. табл. 2.22).

Таблиця 2.22

Результати відповідей підлітків на запитання: «Чи хочеш ти більше знатися до кого звертатися у випадку насильства над дитиною? а) так; б) ні; і важко відповісти», %

№ з/п	Кількість відповідей респондентів									
	11 років		12 років		13 років		14 років		15 років	
	хл.	див.	хл.	див.	хл.	див.	хл.	див.	хл.	див.
А.	23,1	23,1	18,2	33,3	23,5	26,5	42,9	11,4	18,2	36,4
Б.	23,1	-	12,1	6,1	11,8	14,7	11,4	14,3	9,1	-
В.	7,7	15,4	9,1	12,1	11,8	8,8	5,7	2,9	18,2	18,2

Як профілактичні форми та методи роботи в школі застосовуються переважно виховні бесіди з учнями (90,6% відповідей) та батьками (59,4% відоповідей), а також профілактичні заходи за участю шкільного психолога (81,2% відповідей) та соціального педагога (62,5% відповідей). У 62,5% випадків проводилися профілактичні заходи із залученням працівників правоохоронних органів, 18,7% респондентів вказали на участь працівників служб у справах дітей, 21,9% – представників громадських організацій (див. табл. 2.23).

Таблиця 2.23

Результати відповідей педагогів на запитання: «До яких заходів ви вдавалися, щоб попередити проблему насильства над дітьми в сім'ї?»

№ з/п	Зміст відповідей	Кількість відповідей	
		N	P%
1.	До жодних	-	-
2.	Профілактичні бесіди з учнями	29	90,6
3.	Профілактичні бесіди з батьками	19	59,4
4.	Профілактичні заходи за участю шкільного психолога	26	81,2
5.	Профілактичні заходи за участю соціального педагога	20	62,5
6.	Профілактичні заходи із залученням працівників правоохоронних органів	20	62,5
7.	Профілактичні заходи із залученням органів та / або служби у справах дітей	6	18,7
8.	Профілактичні заходи із залученням фахівців громадських організацій	7	21,9
9.	Інше (що саме)	1	3,1

Так, самі педагоги при поінформованості про випадок насильства над дітьми в сім'ї найчастіше звертаються до адміністрації школи (78,1%

відповідей), шкільного психолога (71,9% відповідей), батьків постраждалої дитини (68,7% відповідей), соціального педагога (62,5% відповідей). Інші поширені шляхи – самостійно вирішити проблему, надавши підтримку постраждалій дитині (46,9% відповідей).

Безумовно, така первинна допомога важлива, однак вона повинна мати продовження у вигляді залучення фахівців. Звернення до правоохоронних органів назвали 40,6 % вчителів, а до служби у справах дітей – 43,8% (див. табл. 2.24).

Таблиця 2.24

Результати відповідей педагогів на запитання: «До яких заходів ви вдавалися, якщо дізнавалися про випадки насильства над дітьми в сім'ї?»

№ з/п	Зміст відповідей	Кількість відповідей	
		N	P%
1.	До жодних	-	-
2.	Звернулися до адміністрації школи	25	78,1
2.	Звернулися до правоохоронних органів	13	40,6
4.	Звернулися до служби у справах дітей	14	43,8
5.	Звернулися до шкільного психолога	23	71,9
6.	Звернулися до соціального педагога	20	62,5
7.	Звернулися до батьків дитини	22	68,7
8.	Самостійно спробували надати дитині психологічну підтримку	15	46,9
9.	Звернулися до іншого вчителя	5	15,6

Педагоги демонструють середній рівень зацікавленості у розширенні інформованості про можливі власні дії при зіткненні з випадками насильства над дітьми в сім'ї: 37,5% педагогів зазначили, що потребують більше інформації про те, куди звертатися у випадках виявлення насильста над дітьми (див. табл. 2.25).

Таблиця 2.25

Результати відповідей педагогів на запитання: «Чи потребуєте ви більше інформації про те, куди звертатися у випадку насильства над дітьми в

№ з/п	Зміст відповідей	Кількість відповідей	
		N	P%
1.	Так	12	37,5
2	Ні	15	46,9
3.	Важко відповісти	5	15,6

59,4% респондентів-педагогів потребують більше інформації про можливі дії у випадку вчинення насильства над дітьми в сім'ї (див. табл. 2.26).

Таблиця 2.26

Результати відповідей педагогів на запитання: «Чи потребуєте ви більше інформації про те, як себе поводити у випадку вчинення насильства над дітьми в сім'ї?»

№ з/п	Зміст відповідей	Кількість відповідей	
		N	P%
1.	Так	19	59,4
2.	Ні	6	18,7
3.	Важко відповісти	7	21,9

50% респондентів-педагогів бажають отримати більше інформації про організацію роботи школи щодо попередження насильства над дітьми в сім'ї (див. табл. 2.27). Ці відповіді підтверджують потребу вчителів у більшій інформованості щодо механізмів реагування на випадки насильства, передбачені чинним законодавством України. Відповідні знання допоможуть скласти власні алгоритми дій працівників конкретної школи і довести їх до відома всіх учасників навчально-виховного процесу.

Таблиця 2.27

Результати відповідей педагогів на запитання: «Чи потребуєте ви більше інформації про організацію роботи у школі щодо попередження насильства

№ з/п	Зміст відповідей	Кількість відповідей	
		N	P%
1	Так	16	50,0
2.	Ні	4	12,5
3.	Важко відповісти	12	37,5

Аналіз отриманих даних дозволив скласти перелік потреб як педагогів, так і підлітків для вирішення проблеми насильства над дітьми в сім'ї. Варто зауважити, що цей перелік враховує не тільки потреби, які визнають самі учасники навчально-виховного процесу, а й суспільну необхідність, виявлену в ході дослідження.

Потреби педагогів:

1. Підвищення поінформованості про поширені види, форми, ознаки насильства над дітьми в сім'ї.

2. Оволодіння навичками правильної ідентифікації видів і форм насильства над дітьми в сім'ї.

3. Поінформованість про можливі форми, методи, засоби профілактичної роботи щодо насильства над дітьми в сім'ї на всіх рівнях профілактики та оволодіння навичками їх практичного застосування.

4. Підвищення розуміння необхідності надання допомоги дитині, яка постраждала від насильства в сім'ї.

5. Впровадження механізмів залучення різних фахівців до ведення профілактичної роботи серед дітей і батьків.

6. Наявність науково-методичної літератури та матеріалів щодо їй вченої проблеми.

7. Підвищення поінформованості про функції, види, напрями, зміст, форми методи роботи шкільного психолога та соціального педагога, їхні професійні здібності та можливості, а також про їхню спроможність надати домогу дитині у випадку насильства над нею.

8. Наявність чіткого алгоритму дій у випадку насильства над дитиною, надання їй ефективних видів допомоги. Оволодіння навичками «первинної соціально-психологічної допомоги» дитині у випадку насильства: вислухати дитину, заспокоїти її, підтримати.

9. Оволодіння сучасними соціально-педагогічними технологіями попередження насильства над дітьми в сім'ї.

10. Підвищення обізнаності з функціональними обов'язками служб у справах дітей, кримінальної міліції, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо профілактики насильства над дітьми. Налагодження контактів із такими установами та організаціями.

Потреби підлітків:

1. Підвищення поінформованості стосовно поширення проявів насильства в суспільстві, а також про його наслідки. Розуміння правових і підків

насильницької поведінки.

2. Підвищення поінформованості про можливі способи захисту від насильства.

3. Популяризація толерантної поведінки, конструктивного конфліктних ситуацій, гуманного ставлення один до одного.

4. Підвищення рівня довіри до педагогів як потенційних помічників і захисників у випадку насильства.

5. Підвищення поінформованості про допомогу, яку дитина може отримати у школі у разі потрапляння у ситуацію насильства.

2.2. Програма соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми в сім'ї в закладі загальної середньої освіти

Мета програми: організація та проведення соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми в сім'ї в закладі загальної середньої освіти.

Програма соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми в сім'ї в закладі загальної середньої освіти містить три блоки:

І. Профілактична робота з педагогами щодо попередження насильства над дітьми в сім'ї.

1. Тренінг «Соціально-просвітницька діяльність з попередження насильства над дітьми в сім'ї» для педагогів загальноосвітніх навчальних закладів (додаток Б).

Мета: сформувати навички проведення просвітницьких занять з попередження насильства над дітьми в сім'ї за розробленими програмами.

Завдання:

- надати інформацію про насильство над дітьми в сім'ї, його види, форми та причини;

- ознайомити учасників із сучасними підходами до профілактики в контексті підтримки та покращення якості життя сім'ї і дітей;

- відпрацювати навички проведення просвітницьких занять з попередження насильства над дітьми в сім'ї за готовими програмами.

Категорія учасників: педагоги закладів загальної середньої освіти.

Кількість учасників тренінгу: 20–25 осіб.

Час, необхідний для проведення тренінгу: 5 днів.

Кількість ведучих: 2 особи.

Тренінгове приміщення: простора кімната зі стільцями, розташованими у формі кола та необхідним обладнанням.

Форма проведення: соціально-просвітницький тренінг.

Способи та засоби реалізації: інформаційне повідомлення, дискусія, мозковий штурм, метод вправ, робота в малих групах, розгляд проблемних ситуацій (метод кейсів), групова та індивідуальна рефлексія, сюжетно-рольові ігри.

ІІ. Профілактична робота з батьками щодо попередження насильства над дітьми в сім'ї.

1. Тренінг «Батьки і діти: партнерське спілкування» (додаток В).

Мета: сформувати навички спілкування та взаємодії з дитиною без насильства для її повноцінного розвитку.

Завдання:

- ознайомити батьків із різними стилями сімейного виховання;
- надати інформацію про психофізіологічні особливості та специфіку взаємодії з дітьми різного віку;
- ознайомити учасників про причини та наслідки насильства над дитиною в сім'ї;
- проінформувати учасників про права та обов'язки батьків та дітей відповідно до законодавства України;
- відпрацювати комунікативні навички взаємодії з дитиною.

Категорія учасників: батьки.

Кількість учасників тренінгу: 12–20 осіб.

Тривалість тренінгу: 18 годин (6 днів по 3 години).

Кількість ведучих: 2 особи.

Тренінгове приміщення: простора кімната зі стільцями, розташованими формі кола, дошка (фліпчарт).

Форма проведення: соціально-просвітницький тренінг.

Способи та засоби реалізації: інформаційне повідомлення, дискусія, мозковий штурм, метод вправ, рухливі, сюжетно-рольові ігри.

1. Інтерактивна вистава «Історія одного відірваного ґудзика».

2. Інтерактивна вистава «Про що мовчать старі іграшки».

3. Інтерактивна вистава «Човники дитячих доль».

ІІІ. Профілактична робота з підлітками щодо попередження насильства над дітьми в сім'ї.

1. Тренінг «Знаємо та реалізуємо свої права».

Мета: формувати правовий світогляд підлітків, який би охоплював тему теоретичних знань про права, і на цій основі формувати активну позицію підлітків щодо реалізації себе та своїх прав у житті.

Завдання:

- ознайомити учасників з їхніми правами та обов'язками, із основними положеннями Загальної декларації прав людини, Конвенції ООН про права дитини, законодавчих актів України;

- ознайомити з видами відповідальності залежно від віку і характеру вчинків;

- стимулювати творчу і соціальну активність, ініціативу підлітків;

- сформувати навички правомірної поведінки, вчити діяти в різних життєвих ситуаціях відповідно до норм права;

- виховувати непримиренність до протиправної поведінки, формувати навички правомірного реагування на протиправні дії оточення;

- сформувати мотивацію до організації просвітницької роботи за методом «Рівний – рівному» серед однолітків щодо вивчення та реалізації прав дитини та людини;

- сформувати навички надання необхідної підтримки, консультативної

допомоги щодо проблем, пов’язаних із правами дитини.

Тривалість тренінгу. 7,5 год.

Кількість ведучих: 2 особи.

Тренінгове приміщення: простора кімната зі стільцями, розташованими в формі кола, дошка (фліпчарт).

Форма проведення: соціально-просвітницький тренінг.

Способи та засоби реалізації: інформаційне повідомлення, бесіда, метод вправ, рухливі, сюжетно-рольові ігри.

1. Ігрова сюжетно-рольова програма «Підлітки й батьки: світ навпаки».
2. Ігрова сюжетно-рольова програма «Якби я був моєю мамою».

Таблиця 2.28

Програма соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми в сім’ї в загальноосвітньому навчальному закладі

	Назва заходу	Форма проведення	Термін виконання	Відповідальні
Профілактична робота з педагогами щодо попередження насильства над дітьми в сім’ї				
1. Тренінг «Соціально-просвітницька діяльність з попередження насильства над дітьми в сім’ї»				
1.	«Інформування про насильство над дітьми в сім’ї»	Тренінгове заняття	Жовтень	Соціальний педагог, студент- волонтер
2.	«Профілактична робота з попередження насильства над дітьми в сім’ї»	Тренінгове заняття	Жовтень	Соціальний педагог, студент- волонтер
3.	«Тренінг як форма профілактичної роботи з попередження насильства над дітьми в сім’ї	Тренінгове заняття	Жовтень	Соціальний педагог, студент- волонтер
4.	«Технологія проведення просвітницького тренінгу «Батьки та діти: партнерське спілкування»«	Тренінгове заняття	Листопад	Соціальний педагог, студент- волонтер
5.	«Алгортм проведення просвітницького заняття «Батьки та діти: партнерське спілкування»«	Тренінгове заняття	Листопад	Соціальний педагог, студент- волонтер
II. Профілактична робота з батьками щодо попередження насильства над дітьми в сім’ї				
1. Тренінг «Батьки і діти: партнерське спілкування»				
1.	«Стилі сімейного виховання»	Тренінгове заняття	Листопад	Соціальний педагог, студент- волонтер
2.	«Особливості взаємодії батьків з дитиною на різних вікових етапах»	Тренінгове заняття	Листопад	Соціальний педагог, студент- волонтер

Продовження таблиці 2.28

3.	«Покарання як метод виховання дитини»	Тренінгове заняття	Листопад	Соціальний педагог, студент- волонтер
4.	«Ефективне спілкування з дитиною»	Тренінгове заняття	Листопад	Соціальний педагог, студент- волонтер
5.	«Ефективні стратегії розв’язання конфліктів»	Тренінгове заняття	Грудень	Соціальний педагог, студент-волонтер
6.	«Образ щасливої дитини»	Тренінгове заняття	Грудень	Соціальний педагог, студент- волонтер
7.	«Історія одного відірваного ґудзика»	Інтерактивна вистава	Січень	Соціальний педагог, студент-волонтер, батьки, діти
8.	«Про що мовчать старі іграшки»	Інтерактивна вистава	Лютий	Соціальний педагог, студент-волонтер, батьки, діти
9.	«Човники дитячих доль»	Інтерактивна вистава	Березень	Соціальний педагог, студент- волонтер, батьки, діти
ІІІ. Профілактична робота з підлітками щодо попередження насильства над дітьми в сім’ї				
1. Тренінг «Знаємо та реалізуємо свої права»				
1.	«Вивчаємо свої права»	Тренінгові заняття 1-2.	Листопад	Соціальний педагог, студент- волонтер
2.	«Власна відповідальність»	Тренінгові заняття 3-4.	Грудень	Соціальний педагог, студент-волонтер
3.	«Ми можемо діяти!»	Тренінгове заняття 5.	Січень	Соціальний педагог, студент-волонтер
4.	«Підлітки й батьки: світ навпаки»	Ігрова сюжетно-рольова програма	Лютий	Соціальний педагог, студент-волонтер
5.	«Якби я був своєю мамою»	Ігрова сюжетно-рольова програма	Березень	Соціальний педагог, студент-волонтер

Тривалість програми: шість місяців.

Учасники програми: учні 5-9 класів віком від 11 до 15 років, вчителі, класні керівники, соціальний педагога, психолог, батьки підлітків.

Ресурси школи, необхідні для реалізації програми: особистісні (творчий потенціал підлітків, педагогів, батьків); кадрові (адміністрація, класні керівники, вчителі, психолог, соціальний педагог); матеріально-технічні (канцелярське приладдя); територіальні (шкільні приміщення); часові (позаурочний і канікулярний час).

Очікуваним результатом реалізації програми на рівні педагогів та фахівців є суттєве підвищення їхньої професійної компетентності щодо ідентифікації ознак різних видів насильства над дітьми в сім'ї, а також повне оволодіння алгоритмами дій та методиками проведення профілактичних занять, зокрема тренінгу для формування партнерського спілкування між батьками та дітьми. Фахівці сформують стійкі навички фасилітації та отримають досвід проведення інтерактивних заходів, спрямованих на ефективне попередження домашнього насильства.

На рівні батьків очікується глибоке усвідомлення деструктивного впливу фізичних покарань і психологічного тиску на розвиток особистості дитини, що сприятиме поступовій трансформації авторитарних та ліберальних стилів виховання у партнерські та демократичні моделі взаємодії. Батьки оволодіють сучасними техніками ефективного спілкування, методами ненасильницького розв'язання конфліктів і навичками емоційної саморегуляції, що разом із участю у спільних інтерактивних виставах та рольових програмах дозволить значно покращити психологічний клімат у родинах.

Для підлітків, результатом стане підвищення правової грамотності, що включає чітке розуміння власних прав, обов'язків та меж особистої відповідальності. У них будуть сформовані навички безпечної поведінки та засвоєні алгоритми звернення за допомогою у разі виникнення загрози насильства. Завдяки ігровим програмам, заснованим на зміні соціальних ролей, підлітки розвинуть емпатію та здатність до рефлексії, що призведе до загального зниження рівня конфліктності у їхній взаємодії з однолітками та дорослими.

На рівні закладу освіти в цілому реалізація програми забезпечить створення дієвої системи соціально-педагогічного моніторингу для раннього виявлення сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах. Це сприятиме зміцненню взаємодії між школою та сім'єю на засадах довіри та взаємоповаги, а також дозволить досягти зниження загальної статистики випадків жорстокого поводження з дітьми в територіальній громаді, яку обслуговує навчальний заклад.

ВИСНОВКИ

Результати вивчення та аналізу соціально-педагогічної літератури, соціально-педагогічного досвіду, експериментального дослідження з соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми в сім'ї дали підстави для наступних висновків.

Насильство над дітьми в сім'ї – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї щодо дитини, якщо ці дії порушують її конституційні права та свободи людини та громадянина, наносять їй моральну шкоду, шкоду її фізичному чи психічному здоров'ю. Розрізняють чотири основні види насильства над дітьми в сім'ї: 1) фізичне; 2) сексуальне; 3) психологічне; 4) економічне.

Фізичне насильство – навмисне нанесення дитині батьками або особами, що їх заміняють, або особами, відповідальними за її виховання, фізичних ушкоджень, які можуть призвести до смерті дитини або викликають серйозні (такі, що потребують медичної допомоги) порушення фізичного чи психічного стану, або ведуть до відставання в розвитку.

Сексуальне насильство над дитиною – це форма жорстокого поводження, що полягає у свідомому втягненні дитини дорослою особою в сексуальні дії, на які вона в силу своєї вікової, функціональної та психологічної незрілості не може дати усвідомленої згоди, що призводить до отримання агресором задоволення чи вигоди та спричиняє тяжкі наслідки для розвитку особистості.

Психологічне насильство – тривалий, постійний чи періодичний вплив, що призводить до формування в дитини патологічних рис характеру чи шкідливих для розвитку її особистості.

Економічне насильство над дитиною в сім'ї – умисне позбавлення дитини житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, що може призвести до її смерті, викликати порушення її фізичного й психічного здоров'я

Науковці визначають такі фактори ризику застосування насильства над

дітьми в сім'ї: соціально-культурні, соціально-економічні, обумовлені стурктурою сім'ї й моделлю спілкування, обумовлені особистістю батьків і особливостями дитини.

Соціально-педагогічна профілактика насильства над дітьми в сім'ї – це системна, скоординована діяльність, яка охоплює всі рівні профілактики (первинна, вторинна, третинна), спрямована на зміну поведінки особистості, обставин, в яких вона перебуває, та передбачає прийняття відповідних рішень на рівні держави, організацій та особистості. Об'єктом профілактики визначені батьки, оскільки вони здебільшого детермінують стосунки в сім'ї та спосіб життя дітей, а також самі діти тому, що від них залежить майбутнє суспільства без насильства.

Для ефективного використання програми соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми в сім'ї потрібно проводити попередню роботу з суб'єктом та об'єктом профілактики, що включає усвідомлення необхідності та доцільності програмної діяльності; стимулювати учасників програмної діяльності, використовуючи завдання, що мають реальний зміст і містять елементи дослідження, надаючи можливість реалізувати себе в різних видах діяльності, застосовуючи інтерактивні методи навчання та виховання; планувати зміст, форми, методи, засоби профілактики з урахуванням інтеграції різних наукових знань, інтересів і здібностей учасників; здійснювати програмну діяльність з позицій науковості та систематичності, вдосконалювати її зміст, структурні компоненти.

Перспективними напрямами дослідження є вивчення умов ефективної інтеграції зусиль різних соціальних інститутів для вдосконалення соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми в сім'ї, вивчення особливостей застосування цього виду соціально-педагогічної діяльності з рахуванням вікових особливостей дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безлюдний О. І. Насильство над дитиною в сім'ї: теоретичні розвідки американських дослідників. *Педагогіка і психологія*. 2009. № 3. С. 121-131.
2. Болтівець С. І. Домашнє насилля як підґрунтя девіантної поведінки підлітка. *Практична психологія та соціальна робота*. 2009. № 10. С. 38-39.
3. Бондаровська В. Подолання наслідків насильства у сім'ї : аналіз стану справ у розвинутих країнах. *Психолог*. 2010. № 6. С. 3-6.
4. Бондаровська В. Психодіагностика та психокорекція особи, яка вчинила насильство в сім'ї. *Психолог*. 2010. № 21/22. С. 3-56.
5. Васильєва О. Жорстоке поводження з дітьми: профілактика та уникнення. *Психолог*. 2010. № 35/36. С. 8-11.
6. Гаврилюк І. Насилля як вид неправильного виховання: інтерактивна робота з батьками. *Психолог*. 2009. № 11/12. С. 62-63.
7. Гончарова Т. В. Насильство дітей у сім'ї: умови, причини й фактори виникнення. *Соціальна педагогіка : теорія та практика*. 2010. № 4. С. 47-53.
8. Губенко О. В. Корекція та активізація навчально-пізнавальних здібностей як фактор реабілітації дітей, що зазнали насильства в сім'ї. *Практична психологія та соціальна робота*. 2009. № 10. С.41-47.
9. Гурлєва Т. Скалки дзеркала тролів, або Насильство над дітьми не проходить без сліду. *Шкільний світ*. 2009. № 35. С. 1-3.
10. Джилліген Д. Запобігання насильству. Київ : Сфера, 2004. 166 с.
11. Ефективне запобігання та реагування на випадки насильства в сім'ї : методичний посібник для тренерів з проведення тренінгів для дільничних інспекторів міліції / О. Кочемировська, Д. Стрейстяну, Г. Христова. Запоріжжя : Друкарський світ, 2010. 364 с.
12. Єспі О. Попередження насильства в сім'ї : інформаційний тренінг для класних керівників, практичних психологів, соціальних педагогів. *Психолог*. 2009. № 45. С. 8-11.

13. Зимівець Н. Насильство над дітьми – проблема недосліджена, її приховують і недооцінюють. *Соціальний педагог*. 2009. № 8. С. 42-45.
14. Знаємо та реалізуємо свої права : навч. посіб. / С. Ф. Константінов, Я. М. Квітка, Ж. В. Савич, Н. О. Лещук. Київ : Наш час, 2007. 224 с.
15. Ігнатенко В. Захист прав дитини від усіх форм насилля: круглий стіл для учнів 8-х класів та їхніх батьків. *Психолог*. 2009. № 9. С. 23-28.
16. Квітко В. Захист дітей та їхніх прав у суспільстві: Проект «Психолого-педагогічна допомога дітям, які зазнали зловживань. Попередження проявів насильства у виховному середовищі». *Психолог*. 2010. № 35/36. С. 18-39.
17. Кіричевська С. В. Насильство в загальноосвітніх навчальних закладах: стратегії подолання. *Практична психологія та соціальна робота*. 2010. № 8. С. 4-10.
18. Коваленко О. Фізичне і сексуальне насильство в сім'ї. *Психолог*. 2010. № 35/36. С. 40-47.
19. Козакова Т. Психічні особливості дітей, які постраждали від насильства. *Соціальний педагог*. 2010. № 11. С. 11-16.
20. Козоріз Л. Попередження суїциду та насильства у сім'ї. *Соціальний педагог.* 2009. № 7. С. 17-23.
21. Кондратенко Л. О. Рання діагностика жорсткого ставлення до дитини з боку рідних. *Практична психологія та соціальна робота*. 2009. № 10. С. 40-41.
22. Малієнко Ю. Модель структурної профілактики насильства щодо дітей. *Соціальний педагог*. 2009. № 8. С. 18-23.
23. Маргулян І. Психологічне насильство у стосунках із дітьми. *Психолог*. 2009. № 45. С. 12.
24. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : метод. посіб. / Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман. Київ : ФОП Клименко, 2015. 114 с.
25. Міленко В. Жінки і діти, які зазнали насилля в сім'ї: робота психологічної та

соціальної служби: завдання, форми і перспективи. *Психолог*. 2010. № 35/36. С. 48-51.

26. Московська М. М. Жорстокість та насилля до дітей у сім'ї як соціальний феномен. *Все для вчителя*. 1999. № 1. С. 43-46.
27. Науменко О. М. Про насильство в сім'ї. *Психологічна газета.* 2010. № 9. С. 3-8.
28. Подорожня Ю. Профілактика та запобігання жорстокому поводженню з дітьми: теоретичний аспект. *Соціальний педагог*. 2013. № 7(79). С. 18-20.
29. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми : метод, посіб. для освітян / за заг. ред. О. В Безпалько. Київ : ТОВ «К.І.С.», 2010. 242 с.
30. Правовий захист від насильства та що ми можемо зробити, щоб запобігти насильству над дітьми в сім'ї : інформаційна брошура / упоряд. : Л. Кумпан, О. Агаркова, С. Росік. Херсон : ХОЦ «Успішна жінка», 2006. 60 с.
31. Процишак Г. Легко того бити, кого нікому боронити: захист дітей від фізичного і психологічного насильства. *Шкільний світ*. 2010. № 15. С. 5-10.
32. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми : метод. посіб. / Т. В. Вовчок та ін. Київ : ВПЦ «Експрес», 2009. 328 с.
33. Робота з сім'ями, які потребують професійної соціально-педагогічної підтримки. Тренінговий курс для спеціалістів соціальної сфери / упоряд. : В. Головатий, А. Калініна, О. Виноградова. Київ : Основа-Принт, 2007. 128 с.
34. Рубан Т. В. Історичні корені насильства дітей у сім'ї. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2010. № 2. С. 71-75.
35. Терещенко О. Насилля в житті дитини. *Шкільний світ*. 2010. № 43. С. 10-14.
36. Теслюк В. М. Явище насильства як багатопланова та багатоаспектна проблема. *Проблеми освіти*. 2009. №60. С. 119-126.
37. Шендеровський К. С. Попередження насильства в сім'ї. *Психологічна газета*. 2005. № 22. С. 7-19.

ДОДАТКИ

Додаток А

Форми та методи соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми в сім'ї

Форма, метод	Переваги	Обмеження	Типові варіанти застосування
Лекція	Швидкість; найбільш слушний метод, коли метою є лише донести інформацію. Може особливо ефективно застосовуватись при роботі з великими групами слухачів	Мало можливостей для активної участі слухачів; Дуже важко підтримувати їхню увагу понад 20 хвилин / півгодини. Не підходить для формування навичок або становлення	Для інформування членів сім'ї щодо їх прав – може передувати обміну запитаннями та відповідями
Обмін запитаннями	Оскільки інформативна частина невелика, цей метод передбачає більшу взаємну активність, аніж лекція. Слухачі скоріше запам'ятатимуть інформацію, якщо вона надаватиметься у вигляді відповідей на їхні запитання.	Подібні до тих, які має лекція, за винятком того, що . увагу можна утримувати більш довгий, час. Але не всі запитання і відповіді є цікавими і новими для всіх присутніх. Може перейти в інтерв'ю чи індивідуальну бесіду.	Для вивчення будь-якої теми, яка достатньо легка для розуміння або узагальнення слухачами, з якою, однак, вони не знайомі. Корисна, якщо мається зацікавленість слухачів.
Перегляд тематичних відео- та кінофільмів	Може бути використаним для ознайомлення слухачів з навичками, які можна продемонструвати. Допомагає порушити монотонність довгого заняття	Слухачам завжди потрібно давати завдання для виконання перед переглядом відео- або кінофільму	Для навчання умінням та навичкам. Для проведення оціночної співбесіди зі слухачами. Для проведення співбесіди щодо дисциплінарних моментів
Заняття у групах: вивчення кейсів прикладів з реальної практики)	Надає слухачам можливість ознайомитись з реальною або вигаданою ситуацією з метою навчання в процесі набуття досвіду. Слухачі можуть подумати про варіанти дій, не перебуваючи під тиском реального життя. Дозволяє вирішувати проблеми у безпечному місці перед тим, як робити це насправді.	Існує небезпека, що слухачі, які успішно діють в кейсах, можуть прийти до висновку, що це їм буде також легко вдаватися в реальному житті. Інші можуть це сприймати несерйозно, або заперечувати отримувану користь.	Для навчання діям в надзвичайних ситуаціях, використовуючи імітовані ситуації. Навчання організаційним умінням.

Програвання сюжетно-рольових ігор	Сприяють формуванню життєвих сімейних умінь та навичок	Деякі слухачі можуть нервувати, оскільки відчуватимуть себе «на сцені». Інші можуть відноситись до рольової ігри як до іграшки, і заперечуватимуть мож користь на тій підставі, що вони «не зробили б це у реальному житті»	Часто використовується як частина курсу з метою надання слухачам можливості практично використати наявні навички у конкретних ситуаціях
Диспут, дискусія, обговорення	Особливо корисне для забезпечення обміну думками, коли погляди щодо теми обговорення мають тенденцію до розбіжностей. Може допомогти педагогу з'ясувати рівень ставлення учасників до теми.	Слухачі можуть відволіктись від мети обговорення або надто захопитися змістом. Коли погляди значно розходяться, обговорення може привести до конфлікту між окремими слухачами або групами слухачів. .	Будь-яка сфера, де існує бажання краще ознайомити слухачів з цінностями або ставленням інших людей. Це також ефективний спосіб для корекції ставлення людей.
Самостійна робота	Може застосовуватись для тих, хто працює частину робочого часу або позмінно і тому не в змозі постійно відвідувати звичайні навчальні курси.	Потребує розробки навчальних матеріалів. Може використовуватись для навчання навичкам спілкування. Потребує посилення або доповнення засобами аудиторного навчання.	У будь-якій сфері, де акцент робиться на знаннях, навичках та свідомості.
Індивідуальні консультації	Важливий шлях надання практичної та моральної підтримки слухачам, які можуть нервувати перед тим, як «грати» на очах всієї групи - наприклад, коли вони мають провести презентацію проблеми чи досягнень сім'ї. Надає слушні можливості перевірити, що з вашими слухачами все добре, та допомогти скоригувати проблеми, що виникли.	Обмежує педагога, якщо у навчанні беруть участь багато слухачів. Застосування недоцільне при короткотерміновому навчанні, коли на кожного педагога припадає більш ніж 8 слухачів.	Будь-яка навчальна тема, коли слухачі можуть дуже нервувати щодо виконання поставленого перед ними завдання. Форма для навчання, коли слухачі одержують зворотній

Додаток Б

Тренінг «Соціально-просвітницька діяльність з попередження насильства над дітьми в сім'ї» для педагогів закладів загальної середньої освіти

Зміст тренінгу

Час проведення	Зміст діяльності	Орієнтовна тривалість,хв
I день «Інформування про насильство над дітьми в сім'ї» Мета: надати учасникам інформацію про насильство над дітьми в сім'ї, його види, форми та причини		
10.00-11.30	Сесія 1	90
	Привітання, знайомство із ведучими, вхідне анкетування	15
	Вправа «Знайомство»	30
	Прийняття правил роботи в групі	25
	Вправа «Визначення очікувань»	20
11.30-12.00	Перерва	30
12.00-13.30	Сесія 2	90
	Вправа «Черевички»	45
	Вправа «Ставлення до проблеми насильства над дітьми в сім'ї у суспільстві»	45
13.30-14.30	Перерва	60
14.30-16.00	Сесія 3	90
	Визначення поняття «Насильство над дітьми в сім'ї»	40
	Вправа «Види та форми насильства над дітьми в сім'ї»‘	50
16.00-16.30	Перерва	30
16.30-18.00	Сесія 4	90
	Вправа «Причини насильства насильства над дітьми в сім'ї»	60
	Інформаційне повідомлення «Насильство над дітьми в сім'ї в Україні» - статистика та результати опитування	15
	Вправа на завершення дня	15
II день «Профілактична робота з попередження насильства над дітьми в сім'ї» Мета: ознайомити учасників із сучасними підходами до профілактики в контексті підтримки та покращення якості життя		
10.00-11.30	Сесія 1	90
	Ранкове привітання	5
	Вправа «Знайомство»	15
	Вправа «Зворотній перегляд»	20
	Повторення правил роботи групи	10
	Вправа «Дії різних фахівців щодо попередження насильства над дітьми в сім'ї»	40
11.30-12.00	Перерва	30
12.00-13.30	Сесія 2	90
	Вправа «Що таке профілактика?»	50
	Вправа «Види профілактики»	40

13.30-14.30	Перерва	60
14.30- 16.00	Сесія 3	90
	Вправа «Профілактика»	60
	Вправа «Принципи профілактичної роботи»	30
16.00-16.30	Перерва	30
16.30-17.30	Сесія 4	60
	Вправа «Особливості просвітницької діяльності з дітьми та дорослими»	30
	Вправа на завершення	25
	Заключне слово	5
III день «Тренінг як форма профілактичної роботи з попередження насильства над дітьми в сім'ї» Мета: надати учасникам інформацію про схему педагогічної взаємодії як основу соціально-просвітницького тренігу, ознайомити з методами, прийомами та засобами		
10.00-11.30	Сесія 1	90
	Привітання	5
	Знайомство	40
	Повторення правил роботи групи	20
	Очікування	10
	Рефлексія попереднього дня	15
11.30-12.00	Перерва	ЗО
12.00-13.30	Сесія 2	90
	Інформаційне повідомлення «Модель Д. Колба»	25
	Вправа «Компоненти тренінгу»	45
	Інформаційне повідомлення «Структура тренінгового заняття»	20
13.30-14.30	Перерва	60
14.30-16.00	Сесія 3	80
	Вправа «Аналіз програми просвітницького тренінгу «Батьки та діти: партнерське спілкування»«	80
10.00-16.30	Перерва	30
16.30-18.00	Сесія 4	90
	Вправа «Підготовка до практичної презентації програми»	70
	Вправа «Підведення підсумків»	15
	Заключне слово	5
IV день «Технологія проведення просвітницького тренігу «Батьки та діти: партнерське спілкування» Мета: відпрацювати вміння проведення просвітницького тренігу «Батьки та діти: партнерське спілкування»		
10.00-11.30	Сесія 1-2	90
	Привітання	5
	Вправа «Знайомство»	25
	Практичне представлення вправ	60
11.30-12.00	Перерва	зо
12.00-13.30	Обговорення	90
13.30-14.30	Перерва	60
14.30-16.00	Сесія 3	90
	Практичне представлення вправ	90
16.00-16.30	Перерва	30
16.30-18.00	Сесія 4	90
	Обговорення	30

	Вправа «Підведення підсумків»	25
	Заключне слово	5
V день «Алгоритм проведення просвітницького тренінгового заняття «Батьки та діти: партнерське спілкування» Мета: відпрацювати навички проведення просвітницького тренінгового заняття «Батьки та діти: партнерське спілкування»		
10.00-11.30	Сесія 1-2	90
	Привітання	5
	Вправа «Знайомство»	25
	Практичне представлення вправ	60
11.30-12.00	Перерва	зо
	Обговорення	зо
13.30-14.30	Перерва	60
14.30-16.00	Сесія 3	90
	Практичне представлення вправ	90
16.00-16.30	Перерва	30
16.30-18.00	Сесія 4	90
	Вправа «Професійна скарбничка»	40
	Вправа «Підведення підсумків». Анкетування	35
	Заключне слово	15

Додаток В

Соціально-просвітницький тренінг з профілактики насильства над дітьми в сім'ї «Батьки і діти: партнерське спілкування»

Зміст тренінгу

Час проведення	Зміст діяльності	Орієнтовна тривалість, хв.
I день «Стилі сімейного виховання» Мета: ознайомити учасників із різними стилями сімейного виховання, визначити свій власний домінуючий стиль батьківства та його позитивні та негативні сторони		
Сесія 1		
1 год. 30 хв.	Відкриття тренінгу	15
	Вправа на знайомство «Дерево»	20
	Обговорення правил роботи в групі	10
	Визначення очікувань учасників	15
	Вправа «Моя дитина»	25
	Перерва	5
Сесія 2		
1 год. 40 хв.	Вправа «Ідеальна дитина»	40
	Рухлива гра «Мені подобається, коли ...»	5
	Вправа «Стилі сімейного виховання»	40
	Рухлива гра «Родина Петренків»	5-7
	Вправа на завершення «Батьківський щоденник»	10
II день «Особливості взаємодії батьків з дитиною на різних вікових етапах» Мета: ознайомити із специфікою взаємодії з дитиною на різних вікових етапах.		
Сесія 3		
1 год. 25 хв.	Привітання. Рефлексія попереднього дня. Повторення правил роботи групи.	15
	Вправа «Класифікація вікових періодів»	40
	Вправа «Знайди пару»	5
	Вправа «Вузенький місток»	15
	Вправа «Що таке взаємодія?»	10
	Перерва	5
Сесія 4		
1 год. 35 хв.	Вправа «Особливості взаємодії батьків з дитиною на різних вікових етапах»	45
	Вправа «Атоми»	5
	Вправа «Способи взаємодії з дитиною»	35
	Вправа на завершення «Батьківський щоденник»	10

III день «Покарання як метод виховання дитини» Мета: визначити мету, види, наслідки покарання для формування особистості дитини.		
Сесія 5		
1 год. 35 хв.	Привітання. Рефлексія попереднього дня. Повторення правил роботи групи	15
	Вправа «Як ви розумієте покарання?»	10
	Вправа «Покарання» («Мета покарання», «Види покарання»)	40
	Вправа на зняття емоційної напруги «Землетрус»	10
	Вправа «Наслідки покарання»	20
	Перерва	5
Сесія 6		
1 год. 30 хв.	Вправа «Які дії дорослої людини можна вважати насильством над дитиною?»	35
	Рухлива гра «Персей та медуза «Горгона»«	5
	Вправа «Наслідки насильства та його вплив на розвиток дитини»	25
	Права та обов'язки батьків та дітей в рамках законодавства України щодо насильства над дітьми	15
	Вправа на завершення «Батьківський щоденник»	10
IV день «Ефективне спілкування з дитиною» Мета: надати учасникам уявлення про прийом ефективного спілкування – «активне слухання» та особливості його використання.		
Сесія 7		
1 год. 35 хв.	Привітання. Рефлексія попереднього дня. Повторення правил роботи групи	15
	Вправа «Як ви розумієте спілкування?»	10
	Вправа «Неефективні шляхи спілкування з дитиною»	20
	Вправа «Павутиння і павук»	5
	«Ефективне спілкування з дитиною» І етап. Вправа «Активне слухання»	45
	Перерва	5
Сесія 8		
1 год. 35 хв.	ІІ етап. Вправа «Активне слухання»	45
	Вправа «Я-повідомлення». І частина	10
	Вправа «Я-повідомлення». ІІ частина	30
	Вправа на завершення «Батьківський щоденник»	10
V день «Ефективні стратегії розв'язання конфліктів» Мета: надати учасникам знання про стратегії розв'язання конфліктів.		
Сесія 9		
1 год. 30 хв.	Привітання. Рефлексія попереднього дня. Повторення правил роботи групи.	15
	Вправа «Правила в сім'ї»	20

	Вправа «Як ви розумієте «конфлікт»?»	15
	Вправа «Причини конфліктів»	15
	Рухлива гра «Ящірки»	10
	Вправа «Послідовні кроки, які ведуть до розв'язання конфліктів»	15
	Перерва	5
Сесія 10		
1 год. 40 хв.	Вправа «Як ми долаємо конфлікти?»	35
	Рухлива гра «Передай оплеск»	5
	Вправа «Заохочення»	20
	Вправа «Позитивне спілкування»	30
	Вправа на завершення «Батьківський щоденник»	10
VI день «Образ щасливої дитини» Мета: використовуючи набуті знання, створити образ щасливої дитини.		
Сесія 11		
1 год. 25 хв.	Привітання. Рефлексія попереднього дня. Повторення правил роботи групи.	15
	Мозковий штурм «Коли ми хвалимо наших дітей»	20
	Вправа «Опис поведінки»	30
	Вправа «Коло часу»	20
	Перерва	5 хв.
Сесія 12		
1 год. 30 хв.	Вправа «Образ щасливої дитини»	40
	Вправа «Лист подяки дитині»	20
	Підсумок. Висновки ведучого повернення до очікувань, підсумкове анкетування (додатки Г, Д, Е)	20
	Прощання. Вправа «Я всім вам бажаю ...»	10

Додаток Г

Анкета для батьків «Права дитини»

Запрошуємо вас взяти участь в анкетуванні, що проводиться з метою вивчення актуальної проблеми насильства над дітьми в сім'ї. Анкетування є анонімним, а його результати будуть використані в узагальненому вигляді.

1. На Вашу думку, чи потрібні дитині права?
   1) так;
   2) ні;
   3) важко відповісти.
2. Які права, на Вашу думку, повинна мати дитина?
3. Які права на Вашу думку, перешкоджають чи непотрібні дитині?
4. Чи має права дитина у Вашій сім'ї?. 1) так; 2) ні; 3) важко відповісти.
5. Які права має дитина у Вашій сім'ї?
6. Як Ви вважаєте для чого дитині потрібні права?
   1) для формування повноцінної особистості;
   2) для самореалізації та формування почуття власного «Я»;
   3) для впевненості у собі;
   4) для відчуття повноправним членом сім'ї;
   5) дитина так, як і доросла людина повинна мати свої права;
   6) щоб у дитини формувалося почуття обов'язку та відповідальності.
7. «Дитина – це ... .
8. Чи проінформовані Ви про права дитини в сім'ї?
   1) я досить інформований;
   2) я дещо знаю;
   3) я знаю, але не розумію їх призначення та необхідності;
   4) я зовсім не проінформований.

Дякуємо за співпрацю!

Додаток Д

Тест-опитувальник батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін)

Інструкція. Уважно читайте кожне твердження і залежно від того, правильне чи неправильне воно щодо Вас, дайте відповідь «Так» чи «Ні». Відповідь записуйте у бланк для відповідей у відповідну графу.

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов’язком знати все, про що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Треба довше оберігати дитину від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини почуття прихильності.
7. Гарні батьки оберігають дитину від труднощів життя.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюся допомогти своїй дитині.
10. Трапляються випадки, коли принизливе ставлення до дитини приносить їй велику користь.
11. Мені прикро щодо поведінки моєї дитини.
12. Моя дитина нічого не досягла в житті.
13. Мені здається, що діти сміються з моєї дитини.
14. Моя дитина часто робить такі вчинки, які нічого не варті.
15. Для свого віку моя дитина трохи незріла.
16. Моя дитина поводить себе погано навмисно, аби дошкулити мені.
17. Моя дитина вбирає в себе все погане, як «губка».
18. Мою дитину важко навчити, скільки б зусиль не докладав.
19. Дитину треба тримати в жорстких рамках, тоді з неї виросте порядна людина.

20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас.

21. Я співчуваю своїй дитині.

22. До моєї дитини «липне» все погане.

23. Моя дитина не досягне успіху в житті.

24. Коли в компанії приятелів ведуть мову про дітей, мені трохи ніяково, що моя дитина не така розумна й здібна, як би мені хотілося.

25. Я жалію свою дитину.

26. Коли я порівнюю свою дитину з однолітками, вони здаються мені дорослішими і за поведінкою, і за судженнями.

27. Я із задоволенням спілкуюся з дитиною весь вільний час.

28. Я часто жалкую про те, що моя дитина росте й дорослішає, і з ніжністю згадую, як вона була маленькою.

29. Я часто ловлю себе на негативному ставленні до дитини.

30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла всього того у житті, що мені не вдалося.

31. Батьки повинні пристосовуватися до дитини, а не тільки вимагати цього від неї.

32. Я намагаюся виконувати всі прохання моєї дитини.

33. При прийнятті сімейних рішень треба враховувати думку дитини.

34. Я дуже цікавлюся життям своєї дитини.

35. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що вона права.

36. Діти рано починають розуміти, що батьки можуть припуститися помилки.

37. Я,завжди беру до уваги інтереси дитини.

38. В мене до дитини товариські почуття.

39. Основною причиною вередливості моєї дитини є егоїзм, впертість і ледачість.

40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводити відпустку з дитиною.

41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне та безтурботне дитинство,

решта – докладеться.

42. Іноді мені здається, що моя дитина нездатна ні на що хороше.

43. Я поділяю захоплення моєї дитини.

44. Моя дитина може вивести з терпіння кого завгодно.

45. Я розумію свою дитину, коли їй прикро.

46. Моя дитина часто дратує мене.

47. Виховання дитини – суцільне вимотування нервів.

48. Сувора дисципліна в дитинстві розвиває сильний характер.

49. Я не довіряю своїй дитині.

50. За суворе виховання діти вдячні потім.

51. Іноді мені здається, що я недостатньо люблю свою дитину.

52. У моєї дитині більше недоліків, а ніж позитивних якостей.

53. Я поділяю інтереси своєї дитини.

54. Моя дитина не в змозі що-небудь зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов’язково не так.

55. Моя дитина виросте не пристосованою до життя.

56. Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.

57. Я уважно слідкую за станом здоров’я моєї дитини.

58. Нерідко я в захваті від своєї дитини.

59. Дитина не повинна мати таємниці від батьків.

60. Я невисокої думки про здібності моєї дитини та не приховую цього від неї.

61. Дуже бажано, щоб дитина товаришувала з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Бланк для відповідей

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32
33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48
49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61			

Обробка результатів тесту. Дана методика «вимірює» ставлення батьків до дитини за п’ятьма критеріями (шкалами). Кожна шкала вимірюється за

відповідними запитаннями, що наведені нижче.

Ключ до тесту.

1. «Прийняття – нехтування». З, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 23, 24, 26, 27, 29, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 60.

2. «Соціальна бажаність»: 6, 9, 21, 25, 31, 33, 34, 35, 36.

3. «Симбіоз»: 1,5,7,28,32,41,58.

4. «Авторитарна гіперсоціалізація»: 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.

5. «Інфантилізація»: 9, 11, 13, 17, 22, 28, 54, 61.

Порядок підрахунку тестових балів.

За кожного шкалою, тобто за запитаннями, які до неї належать, підрахуйте кількість відповідей «так». Високий тестовий бал за відповідними шкалами інтерпретується як: 1 – нехтування; 2 – соціальна бажаність; 3 – симбіоз; 4 – гіперсоціалізація; 5 – інфантилізація.

Шкала 1 – «Прийняття – нехтування» відображає емоційне ставлення до дитини. Результат від 0 до 8 балів свідчить про те, що батькам дитина подобається такою, якою вона є. Батьки поважають індивідуальність дитини, симпатизують їй, прагнуть проводити багато часу разом з дитиною, схвалюють її інтереси та плани. Результат від 9 до 11 балів вважається середнім, тобто деякою мірою прийнятним, хоча у батьків є певні резерви для поліпшення результату до рівня високого. Результат від 12 до 25 балів свідчить про такі тенденції у батьківському ставленні: батьки сприймають свою дитину поганою, непристосованою, невдячною. Батькам здається, Ідо дитина не досягне успіху в житті через слабкі здібності, невеликий розум, погані нахили. Як правило, батьки відчувають до дитини злість, досаду, роздратованість, образу. Вони не довіряють дитині та не поважають її.

Шкала 2 – «Соціальна бажаність» дає соціальне бажаний образ батьківського ставлення. Результат 9 балів свідчить про те, що батьки зацікавлені у справах і планах дитини, намагаються в усьому допомагати дитині, співчувають їй. Батьки високо оцінюють інтелектуальні й творчі здібності дитини, пишаються нею. Вони заохочують ініціативу і самостійність дитини,

намагаються бути з нею на рівних, стати на її точку зору у спірних питаннях. Результат 7-8 балів вважається середнім, тобто зазначене вище тільки частково виявляється у батьківському ставленні; результат від 0 до 6 балів – низький.

Шкала 3 – «Симбіоз» відображає міжособистісну дистанцію у спілкуванні з дитиною. При результаті від 4 до 7 балів можна вважати, що батьки прагнуть до симбіотичних відносин. Батьки відчувають себе з дитиною єдиним цілим, намагаються задовольнити всі потреби дитини, відмежувати її від труднощів і неприємностей життя. Батьки постійно відчувають тривогу за дитину, вона здається їм маленькою та беззахисною. Тривога батьків підвищується, якщо дитина за певних обставин починає ставати більш самостійною, оскільки за власним бажанням батьки не нададуть дитині самостійності ніколи. Результат 2-3 бали – середній; результат 0-1 бал – низький, тобто у батьків і дитини не склалися близькі (симбіотичні) стосунки.

Шкала 4 – «Авторитарна гіперсоціалізація» відображає форму та напрями контролю за поведінкою дитини. Результат 5-6 балів вказує на те, що у батьківському ставленні чітко простежується авторитаризм. Батьки вимагають від дитини беззастережної слухняності та дисципліни, нав’язують свою волю. За прояви самостійності дитину суворо карають. Батьки уважно стежать за соціальними досягненнями дитини та вимагають соціального успіху. При цьому батьки добре знають дитину, її індивідуальні особливості, звички, думки, почуття. Від 2 до 4 балів – середній результат, вказане вище виявляється частково; 0-1 бал – низький результат, зазначене вище не притаманне батьківсько-дитячим стосункам.

Шкала 5 – «Інфантилізація» або «Маленька невдаха» відображає особливості сприймання та розуміння дитини батьками. Результат від 3 до 8 балів вказує на те, що батьки бачать дитину молодшою порівняно з її реальним віком. Інтереси, захоплення, думки та почуття дитини здаються батькам дитячими, несерйозними. Дитина видається їм не пристосованою, не здатною до досягнення успіхів, відкритою для поганих впливів. 1-2 бали – середній результат; 0 балів – низький результат.

Додаток Е

Анкета для вивчення ставлення батьків до проблеми насильства над дітьми в сім'ї

Шановні респонденти! Запрошуємо вас взяти участь в анкетуванні, що проводиться з метою вивчення актуальної проблеми насильства над дітьми в сім'ї. Анкетування є анонімним, а його результати будуть використані в узагальненому вигляді.

1. Вкажіть, будь ласка, Вашу стать (необхідне підкресліть):
   а) чол.; б) жін.
2. Вік.
3. Освіта:
   а) загальна середня;
   б) професійно-технічна;
   в) незакінчена вища;
   г) вища.
4. Де Ви постійно мешкаєте:
   а) село; б) селище міського типу; в) місто.
5. Сімейний стан.
6. Професія.
7. Свідком яких різновидів насильства над дітьми в сім'ї Ви були?

(позначте «+»)

Різновиди насильства	Часто	Іноді	Ніколи
Фізичне (побиття, шарпання, травмування)			
Психологічне (образи, пригнічення)			
Економічне (позбавлення їжі, одягу, житла)			
Сексуальне (зґвалтування, сексуальна експлуатація)			

8. Як часто Ви є свідком нехтування головних прав дитини (фізична

занедбаність, бездіяльність, байдуже ставлення) в сім'ї?

а) часто;

б) іноді;

в) ніколи.

9. Яким чином, на Вашу думку, змінився рівень проблеми насильства над дітьми та нехтування їхніми правами в сім'ї за останні три роки? (Навпроти кожного різновиду напишіть одну з цифр, що наведені нижче.)

а) фізичне насильство;

б) психологічне насильство;

в) економічне насильство;

в) сексуальне насильство.

(1 – значно зменшився; 2 – зменшився; 3 – не змінився; 4 – збільшився; 5 – значно збільшився; 0 – важко відповісти).

10. Наскільки актуальною є проблема насильства над дітьми в сім'ї в місті (селі), де Ви проживаєте?

(Від 1 – «не актуальна» до 5 – «надзвичайно актуальна».)

11. Якою мірою фахівці допомагають дітям у вирішенні цієї проблеми? (Від 1 – «зовсім не допомагають» до 5 – «надають велику допомогу»).

а) вихователі;

б) класні керівники;

в) соціальні педагоги;

г) шкільні психологи.

12. Якою мірою професіонали сприяють профілактиці насильства над дітьми в сім'ї?

(Від 1 – «зовсім не сприяють» до 5 – «сприяють великою мірою»).

а) вчителі;

б) класні керівники;

в) працівники служби у справах дітей;

г) соціальні педагоги;

д) шкільні психологи.

13. Якою мірою громадськість і громадські організації здійснюють профілактику насильства над дітьми в сім’ї?

(Від 1 – «зовсім не здійснюють» до 5 – «здійснюють дуже активно»).

14. Якою мірою ці питання висвітлюються у засобах масової інформації? (Від 1 – «вкрай недостатньо» до 5 – «повною мірою»).

а) радіо;

б) телебачення;

в) преса;

г) Інтернет.

Дякуємо за співпрацю!

Додаток Ж

Соціально-просвітницький тренінг «Знаємо та реалізуємо свої права» для підлітків

Зміст тренінгу

Тема	Заняття	Види роботи	Орієнтовна тривалість, хв
Тема 1. «Вивчаємо свої права»	Заняття 1	Привітання. Знайомство	5
		Правила	5
		Вступ. Очікування	10
		Вправа «Скринька порушень»	5
		Вправа «Декларація прав дитини»	20
		дитини» Інформаційне повідомлення «Конвенція ООН про права	15
		Вправа «Права дитини в малюнках	25
		Підсумки	5
	Заняття 2	Привітання. Знайомство	5
		Правила	5
		Вступ. Очікування	10
		Вправа «Порушення прав казкових героїв»	20
		Гра «Ливарпамен»	5
		Інформаційне повідомлення «Законодавче забезпечення прав дітей в Україні»	5
		Вправа «Права в новинах»	25
		Підсумки	5
Тема 2. «Власна відповідальність»	Заняття 3	Привітання. Знайомство	10
		Правила	10
		Вступ. Очікування	10
		Вправа «Комендантська година»	25
		Вправа «Хто може допомогти в захисті твоїх прав»	25
		Підсумки	5
	Заняття 4	Привітання. Знайомство	10
		Правила	10
		Вступ. Очікування	10
		Вправа «Не зашкодь собі»	20
		Інформаційне повідомлення «Відповідальність неповнолітніх»	15
		Вправа «Твоя відповідальність»	20
		Підсумки	5

Тема 3. «Ми можемо діяти!»	Заняття 5	Привітання. Знайомство	10
		Правила	10
		Вступ. Очікування	10
		Інформаційне повідомлення «Участь дітей в житті суспільства»	15
		Вправа «Ми можемо діяти!»	35
		Підсумки	5

Додаток И

«Історія одного відірваного ґудзика»
(вистава для інтерактивного театру на п’ять дій)

Тема: стосунки дітей із батьками, їхня поведінка у ставленні до дітей та її наслідки для формування особистості дитини.

Дійові особи: ґудзик, дама з дівчинкою, хлопчик Сергійко та його батько, жінка-швачка і її донька.

Сценарій сюжету

Дія перша

Звучить тиха, спокійна музика. На сцену повільними кроками виходить ґудзик. Він уже зовсім не такий, яким був ще декілька років тому: не блискучий, не яскравий, не гладенький. Але це його не хвилює. По очах ґудзика видно, що він украй чимось засмучений. Він підходить ближче, сідає на край сцени й починає свій тихий монолог:

- Чому так трапляється в цьому житті? І звідкіля тільки береться така несправедливість? Чому одні – нахабні, зажерливі, байдужі до всього, окрім власного задоволення, завжди живуть собі, нічим не переймаючись, а от інші – щирі, ніжні, невинні дитячі душі часто мусять страждати. А за що? Чи встигли вони хоч мурашку образити за свій такий короткий вік? Чи сказали б бодай одне криве слово, чи промайнула в тій світлій, русявій голівці хоча б одна зла думка? Ой ні, звичайно, що ні... А за що тоді? За що тоді їх кривдять оті пузаті, розмальовані, нахабні, брехливі, нещирі? Звичайно, не всі такі. Але таких є багато. Повірте, я достатньо побачив у своєму житті. Ось бачите, який я старий і потріпаний? Думаєте, це зі мною зробив час? Та ні, якби ж то... Ці тріщинки й подряпинки – це рани моєї душі, яким уже немає сили жити всередині мене, тому вони рвуться назовні. Ти ж просто звичайний ґудзик, ти не можеш нічого відчувати. А ви можете? Думаєте так? Ну що ж, тоді – слухайте.

Дія друга

Уперше, ще давним-давно, на заводі мене пришили, до хорошого суконного сірого дитячого пальтечка, я ще тоді був новеньким і блискучим, не те, що зараз. І от якраз це пальтечко купила одна заможна, але, як мені вже тоді здалося, не дуже добра дама: вона критично мене обдивлялася, крутила в холодних гачкуватих пальцях і невдоволено щось бурмотіла. Як потім виявилося, вона купила одежину для своєї донечки – справжнього янголятка: дівчинка була настільки добра й мила, що я одразу відчув її внутрішнє тепло. Але що було потім... Наша дама виявилася ще гіршою, ніж я собі уявляв. Як вона знущалася над бідною дівчинкою: постійно обзивала лайливими словами, тягала за блискуче, м'яке волосся, давала запотиличники, інколи била по обличчю. А інколи... шарпала так, що здавалося б, зараз от-от і розтрясе дівчинку, немов подушку з пір'ям. І ось одного разу так і сталося: наша пані, не встигаючи в перукарню, з усіх сил підганяла дівчинку, яка й так намагалася йти так швидко, як тільки могла. І коли дівчинка випадково спіткнулася й упала, жінка почала трясти її так, що я відірвався від пальтечка та покотився. Звичайно, дама цього так і не помітила...

Поки ґудзик розповідає, позаду нього відбувається сценка: статна, гарно одягнута жінка веде за руку дівчинку років шести. Вона йде дуже швидко, видно, що кудись дуже поспішає, але дівчинка не встигає за нею, спотикається й падає. Жінка зі злістю хапає дівчинку за комір пальтечка, підіймає, сильно декілька разів шарпає, так що в тієї відривається ґудзик від пальтечка та, незважаючи на те, що дівчинка от-от заплаче, грубо хапає її за руку й тягне далі.

Дія третя

Під час розповіді ґудзика, позаду нього, розігрується сцена, про яку той розповідає.

Так і пролежав я декілька днів на запиленому міському асфальті аж поки хлопчик років 10-ти не підібрав мене й не поклав собі в кишеню. Як потім виявилося, я потрібен був йому, щоб пришити друге «око» до його улюбленого ведмедика, бо я практично ідеально підходив до іншого, вцілілого ґудзика. Як

виявилося, хлопчика звали Сергійко. Він був єдиною дитиною своїх батьків, але це не гарантувало йому безмежної батьківської любові...

Одного дня Сергійко залишив мене на дивані, а сам тим часом грався на підлозі іграшковою залізною дорогою. Тут до кімнати зайшов батько. Я не одразу зрозумів, що з ним, але, дивлячись на його непевну ходу й різкий запах алкоголю, котрий ішов від нього, розповіли мені, у чому справа.

- Ану геть звідси, мале щеня! – крикнув батько.

Сергійко обережно відсунувся, здивовано подивився на батька, однак продовжив гратися далі.

- Я тобі що сказав, малий бовдуре? Тобі вуха прочистити чи що?! Геть, або я за себе не відповідаю! – і різким рухом розлючений батько розкидав усі Сергійкові іграшки, а його самого, немов те кошеня, відкинув геть від себе. Хлопчик боляче вдарився головою. Він почав плакати. Батька це ще більше розізлило. Як жаль, що тоді вдома не було матері, але ..., хто зна, що було б і з нею. Батько крикнув:

- Якщо ти зараз же не замовкнеш, то знай: я за себе не «ручаюсь».

- А це що за мотлох на моєму дивані? Ти ба, хлопчик, а ведмедиками грається! Може тобі іще й плаття купити? І після цих слів він узяв ведмедика, разом зі мною звичайно, і викинув через вікно. Так про долю Сергійка я більше ніколи нічого й не знав ...

Дія четверта

Під час розповіді ґудзика, позаду нього, розігрується сцена, про яку той розповідає.

А далі... Якась жіночка середнього віку, ідучи по вулиці, забрала ведмедика зі мною разом собі у величезну сумку, де було багато різних шматків тканини різної текстури, інші ґудзики, ножиці, голки...

Принісши мене додому, вона оглянула ведмедика, відрізала чомусь саме мене й пришила до дівчачого платтячка, яке згодом одягла струнка, навіть худорлява дівчина років 16-ти. Я спочатку не одразу зрозумів, чому дівчина одягає кожного дня одне й те саме плаття. І чому так рідко та мало харчується. І

постійно сумна ... Але ж жіночка працювала швачкою на дому й до неї постійно приходили люди, були замовлення, а отже – і які-не-які доходи. Але чому дівчинка з того нічого не отримувала? Я зрозумів це після одного випадку.

Була субота. Жіночка із самого ранку поралася на кухні, звідти відчувався чудовий аромат; потім довго одягалася; а потім до неї прийшли подруги, а ще пізніше – чоловіки. Вони пили й гуляли до самого ранку. І так повторювалося щотижня. А потім через день. Одного разу, коли дівчинка прийшла до матері й попросила, щоб та не купила, а хоча б самостійно пошила їй якусь нову одежину. Жінка здивовано підняла очі та сказала:

- А ти не занадто знахабніла, неробо? Я тяжко працюю із ранку до пізньої ночі, щоб тебе прогодувати, а ти мало того, що нездара й ледацюга, так іще й нахаба?! Геть із моїх очей і не приходь більше до мене з подібними дурницями!

У дівчинки на очах забриніли сльози. Вона зі всієї сили шарпнула рукав плаття й прожогом вибігла з кімнати. Потім я опинився на смітнику...

Дія п’ята

Ґудзик встає із краю сцени, стає посередині й каже:

- Ну от, розповів вам, що вже багато років тягарем лежало в мене на серці, – і легше стало... Але не легше тим, хто колись зазнав найтяжчого, найболючішого, найстрашнішого виду насильства – насилля від найближчих, найрідніших тобі людей – батьків. І немає нічого гіршого, як ще в дитинстві, неначе зламати тонку, ніжну гілочку – покалічити беззахисну дитячу душу. Тому, шановні батьки, я закликаю Вас: не ламайте душі своїх дітей!

Додаток К

«Про що мовчать старі іграшки?»
(вистава для інтерактивного театру на 7 дій)

Тема: стосунки дитини з батьками, їхня роль у формуванні її особистості.

Дійові особи: лялька, іграшкове ведмежа, старенький паровозик, іграшковий робот, лялька «Барбі».

Сценарій сюжету

Дія перша

Звучить мелодія колискової. Сцена нагадує старе горище: тут багато старих речей, книги, непотрібний одяг, іграшки.

Голос з-за кадру:

А чи знаєте ви, що коли на землю спускається ніч і люди, утомлені вічною біганиною, набридлими монотонними щоденними справами й вічно роздратованими, непривітними перехожими, нарешті, відкинувши всі свої думки та вічні клопоти, лягають спати, вони... оживають. Так-так, вам не почулося, саме оживають. Ні, вони не нічні звірі й не герої фільмів жахів, які починають своє полювання саме в нічну пору. Вони – звичайні іграшки. Дивно? Занадто містично? Смішно й занадто по-дитячому? Можливо. Так само як містично й те, що вони вміють говорити. Але дуже тихо. І тільки між собою. Але ви прислухайтеся: можливо, і ви щось почуєте. Можливо, щось цікаве. Можливо, щось нудне. А можливо, щось про власників цих іграшок. Про їхнє життя, ігри, вчинки, мрії, а може... про жорстокість їхніх батьків? Прислухаймося разом...

Дія друга

На сцену виходить Лялька. Старенька, потріпана, із жовтими, заплутаними, колись блискучими й м’якими кучерями, трішки незграбна, в оранжевому вицвілому платтячку. Вона боязко озирається навкруги та каже:

- Агов, друзі, ви чуєте мене? Ви ж знаєте, що я боюся залишатись одна.

Марійка теж боялася. Вона згорталася калачиком під старенькою, зовсім холодною ковдрою й здригалася щоразу, коли за вікном шуміла стара ялина чи пугикала сова... Або коли відчинялися двері...

Знаєте, Марійчина мати взагалі була звичайною працьовитою жінкою: удень працювала на фабриці, після роботи швидко бігла до крамниці за продуктами, готувала смачну вечерю... Аж поки Марійчині батьки не розвелися. Тоді все їхнє, здавалося б, правильне й налагоджене життя полетіло в прірву. Мене часто ставили в сервант, щоб Марійка, замість того, щоб бавитися, учила уроки, і я через скло все бачила та чула. Марійчина мати стала все частіше приходити напідпитку. Вона тоді голосно відчиняла двері й кидала сумку на підлогу. Говорила такі слова, що мені було б соромно і повторити. А потім кликала Марійку. Змушувала стягувати із себе чоботи, знімати пальто. Казала, щоб дочка миттю бігла до крамниці по «пляшку і закуску», а коли Марійка відповідала, що не піде... – жорстоко лупцювала її, аж поки дівчинка не мала сили навіть схлипувати (вона лише безпомічно здригалася, лежачи на холодній підлозі). Якби ж я могла їй чимось допомогти!..

Лялька зі сльозами на очах відходить і сідає в куточку сцени.

Дія третя

На сцені з’являється іграшкове ведмежа. Вилиняле, притрушене пилом, із відірваними ґудзиками, замість очей.

Ведмежа: Тут є хтось? Чому тут так тихо? Лялько, ти тут?

Лялька: Тут, усі тут.

Ведмежа: Це добре. Як добре, коли всі, хто тобі дорогий, поруч. А от у мого Михайлика так не було. У нього взагалі нікого не було..., крім мене. Точніше, усі були живі й здорові, але... не з ним.

Батько цілими днями пропадав на роботі. Так, він справді тяжко працював для того, щоб забезпечити сім’ю. І забезпечував, добре забезпечував. А як це подобалося його матері! От хто справді брав від життя все: салони краси, найдорожче вбрання, вечірки «для обраних», гості... Усього й не перерахуєш. А Михасик? А для чого їй був Михасик? Він для неї був тягарем, способом

«тримати» біля себе його батька, успішного на той час бізнесмена.

Бачив би він, як вона, щоб син не заважав їй проводити час із подругами за келихом вина, зачиняла його або у ванній, або в кімнатці для побутової техніки. А одного разу... вона зачинила його в гаражі! Ви уявляєте?! І він у голоді й холоді просидів там півтори доби, притискаючи мене так міцно, що мої оченята-гудзики повідривались, аж поки татів водій не прийшов і випадково не вирішив зайти в гараж, перевірити, у якому стані автомобілі. Пані ж тоді сказала, що неслухняний Михайлик сам заховався в гаражі. Хлопчику ніхто так і не повірив... Ех, знати б, де він зараз і що з ним...

Ведмежа також відходить і сідає біля ляльки. Та обіймає його.

Дія четверта

На сцену «виїжджає» старенький паровозик. Він зовсім обшарпаний і ледве їде. Але він роззирається навкруги й бадьорим голосом говорить:

- Привіт, друзі! Ви вже зібрались? Вибачте, що так довго їхав, самі розумієте: швидкість вже не та, що колись... От мій Андрійко був – ото справжня дзиґа: швидкий, зграбний, моторний, веселий. Любив він мене дуже. А я його. Не те, що його батько...

Андрійко любив свого батька. Він був для нього справжнім зразком для наслідування: гарний, статний, колишній спортсмен. Але коли Андрійко залишався; з батьком разом, ставалося те, що навіки гострими цвяхами врізалось у тоді ще юну й незахищену дитячу душу. Батько часто ображав сина. Називав «дурнем», «тупоголовим», «невдахою», «слабаком», «бегемотом»... Всього «списку» й не згадаєш. Намагався в усьому демонструвати свою вищість, першість, перевагу. А Андрійко хотів просто мати батька. Звичайного, нормального батька, а не самозакоханого й самопроголошеного «супергероя». Хлопчик просто хотів хоча б раз відчути батьківську підтримку, отримати пораду, почути добре слово. Але, мабуть, це так і залишилося в його світлих дитячих мріях...

Паровозик повільно «від'їжджає зі сцени», сідає біля ляльки й ведмедика.

Дія п’ята

На сцену чіткою механічною ходою виходить робот. Він роззирається вправо-вліво і говорить:

- Усім привіт. Я робот-трансформер машинного збору заводу «Зірка» 1979 року. Моя технічна система функціонує нормально. А все тому, що за мною добре доглядали. А доглядала за мною дівчинка Даринка. Чого не скажеш про її батьків.

Я часто чув своїм ідеальним 100-відсотковим слухом, що Даринка тихо плакала ночами, лежавши завжди в незмінній позі: уткнувшись обличчям у подушку. Спочатку я думав, що її людська жива нервова система, подібно до нашої технічної, просто дала збій, але одного разу я зрозумів причину цього явища. Даринка, як завжди, гралася зі мною у своїй кімнаті, перед тим повчивши уроки. Раптом до кімнати зайшла її мама. Вирішила перевірити, як Даринка виконала уроки. Трохи перелиставши зошити, мама вирішила, що домашнє завдання написане не досить каліграфічним почерком і змусила дівчинку переписати його заново. Та терпляче й старанно переписала. Але мама знову була незадоволена. Так повторилося ще, і ще раз, і ще... І так було кожного вечора, а ще це супроводжувалося дуже образливими словами з приводу інтелектуальних здібностей Даринки, які, я вам як штучний інтелект скажу, були насправді досить високими. Якби ж я міг їй якось зарадити! Мені здалося, що в моєму металево-пластиковому, механічному нутрі щось заворушилося й защемило. І щемить до цих пір...

Робот такою ж механічною ходою відходить від центру сцени й сідає біля решти іграшок.

Дія шоста

На сцену м’якою, плавною, граційною ходою виходить непогано збережена, одягнута вся в рожеве, із білявим м’яким волоссям і блакитними очима лялька «Барбі» і каже:

- Привітик, друзі мої! Ну як ваші справи? Ой, а в мене, знаєте сьогодні така біда сталася, ви навіть собі не уявляєте. Отож, я сьогодні, випадково заглянула в

старе тріснуте дзеркало, оте, що вже павутиною заросло. І ви знаєте, що я там побачила? Та це просто жах якийсь! Моє прекрасне, завжди юне та квітуче обличчя зблідло й стало якогось зеленкувато-сірого відтінку, а волосся перетворилося на незрозуміле заплутане кубло!

Ех... Була б тут моя Оксанка – вона б такого ніколи не допустила. Точно! Ні за що вона б не довела мене до такого стану, до якого доводила її мати!

Ви ж тільки уявіть собі: красива, синьоока золотокоса дівчинка – сонячна, світла, жвава. Така ніжна і юна, що навіть не вистачає слів, щоб описати її незвичну, яскраву вроду. Але так вважала я і, на жаль, так не думала її мати... Як можна було називати свою доньку «потворою», «рудою мавпою», «рябою відьмою», а це ж так ранить ніжну дівчачу душу? А ще, ви просто уявіть собі: мати навмисне не купувала їй нового одягу (дівчинка постійно змушена була ходити в обносках), не купувала й шампуню, гребінця, туфельок – одним словом зовсім нічого, що просто повинна мати кожна дівчинка.

А все тому, що вона так нагадувала їй про її перше кохання – синьоокого блондина, з яким їм так і не судилося бути разом.

Але Оксанка так страждала! Вона виросла закомплексованою, невпевненою в собі і замкнутою для спілкування дівчиною...

«Барбі» відходить від центру сцени і стає біля робота.

Дія сьома

Всі іграшки беруться за руки і виходять на середину сцени. По черзі вони говорять наступні рядки:

Лялька: Мама, тато, брат, сестра – не чиніть насильства! Фізичний біль – він все ж мина, душа ж болить так сильно!

Іграшкове ведмежа: Колись відірвались оченята мої – І біль був нестерпний, страшний! А ви уявіть, як дитинці малій Терпіти цей біль нелюдський.

Паровозик: Чому «нелюдський» – запитаєте ви? Гадаєте все це – гучні лиш слова? Насильство від рідних – близьке до чуми Від нього рятунку практично нема...

Робот: Та ми усе ж вірим в людську доброту. І я хоч й машина та все ж вас прошу: Шановні батьки, залишайтесь людьми Не скривджуйте тих, кому життя ви дали!

«Барбі»: Ви стримуйте гнів і образи свої – Бережіть найцінніше, що є у житті!

Додаток Л

«Човники дитячих доль»
(вистава для інтерактивного театру на 11 дій)

Тема: стосунки дітей із батьками, їхня поведінка у ставленні до дітей та її наслідки для формування особистості дитини.

Дійові особи: волонтери, дівчинка, хлопчик, діти, жінка з дитиною, дівчина.

Сценарій сюжету

Дія перша

Завіса закрита. Звучить музика. На фоні музики звучить дикторський текст.

Диктор: Усі люди, і молоді, і літні у минулому діти. Дитинство людини – це її доля, талант, удача.

Відкривається завіса. На сцену виходять волонтери.

1 Волонтер: Суспільство – це бурхливе море різних людських доль.

2 Волонтер: Але так часто в коловороті людських відносин та вчинків губляться човники дитячих доль, мрій, сліз ...

1 Волонтер: Насилля – це наслідок соціального неблагополуччя.

2 Волонтер: У наш час, на жаль, і досі трапляється такий анахронізм, як побиття дітей власними батьками.

1 Волонтер: Ці діти страждають через відсутність батьківського піклування, ласки, людського тепла и розуміння.

2 Волонтер: Тож наше завдання привернути суспільну увагу до існування даної проблеми.

Волонтери йдуть зі сцени. З’являються дітки 6-11 років, котрі, сидячи на підлозі, граються в іграшки.

Дія друга

1 Дівчинка: Знаєш, звідки в мене шрам? Рідна матуся штовхнула мене – і я

вдарилась об стіну.

Хлопчик: Ні, у мене мама хороша, тільки п’є багато. Ото, бувало, як нап’ється, і б’є мене, але я на неї не ображаюся. Била мене – отже, так треба було.

2 Дівчинка: А мене із сестричкою не били... Мама нас любила. Вона зачиняла нас у хаті. Минав день, ніч, день, ніч, ніч, день... а в хаті було холодно, я брала всі речі, які в нас були – і ми із сестричкою закутувалися в них... Оленка постійно плакала, бо їсти хотіла. Одного разу мама нас зачинила й не повернулася. Нас люди знайшли та привели сюди. А я тьоті кажу: «Не стеліть мені простирадло, я його забрудню».

- Удома ми на підлозі спали.

1 Дівчинка: А я сумую за мамою, хоч ніколи не бачила її.

Хлопчик: І я теж, мені її так не вистачає. Я знаю, вона мене любить і шукає, вона обов’язково мене знайде й ми будемо разом завжди, завжди ... Мамочко, я тебе дуже люблю та чекаю ...

Луна повторює останнє слово.

Дія третя

На авансцену виходять волонтери.

1 Волонтер: Народна мудрість каже: «Посієш вчинок – пожнеш звичку, посієш звичку – пожнеш характер, посієш характер – пожнеш долю». Ось так формується життєва лінія людини.

2 Волонтер: Звичайно, для гармонійного розвитку дитини потрібне особисте щастя її батьків, потрібна гармонійна родина.

1 Волонтер: Одним із найбільш несприятливих факторів, що руйнують не тільки родину, але й душевну рівновагу дитини, є пияцтво батьків.

2 Волонтер: Дуже часто діти таких батьків піддаються жорстокому ставленню.

1 Волонтер: Вони позбавлені елементарних умов для повноцінного існування.

2 Волонтер: Такі діти дуже часто потерпають від холоду та голоду.

Волонтери йдуть зі сцени. З’являється дівчинка зі шкоринкою хліба.

Дія четверта

Дівчинка: Засни ... Поспи ... Я коли сплю, завжди росту. Рости, рости, хлібчику, бо так тебе мало, у широту рости й у висоту. Як не виростеш ані трішки – нехай стану я маленька, як мишка, щоб мені тебе вистачило на цілісінький вік. Щоб я нірку прогризла в шкуринці, у тебе влізла, жила й поживала, м’яко спала на теплій перинці. І жувала, жувала, жувала ... Спробуй удар мене чи подражни. Там не буду я мерзнути й плакати, там у хлібинці, не знайдуть вони, там не страшно ...

Луна повторює останнє слово.

Дія п’ята

На авансцену виходять волонтери.

1 Волонтер: Є старовинна мудрість: «Перш, ніж сказати – порахуй до десяти. Перш, ніж образити – порахуй до ста. Перш, ніж ударити – порахуй до тисячі».

2 Волонтер: Краще в останньому випадку порахувати до мільйона – тоді батько або мати остаточно охолонуть і їм буде соромно за те, що вони хотіли вдарити власну дитину.

1 Волонтер: Добро породжує лише добро, напівправда – це вже неправда, треба захищати права беззахисних дітей. Адже вони виростають і потім починають мстити за своє знівечене дитинство, нівечити життя інших людей, естафета ненависті та жорстокості продовжується.

2 Волонтер: Жорстокість батьків породжує жорстокість дітей – порочне коло залишається, естафета зла продовжується.

1 Волонтер: У таких дітей змінюється система моральних цінностей та спотворюється світогляд.

2 Волонтер: У розв’язанні будь-яких проблем вони намагаються застосувати хитрість, підлість та фізичну силу.

1 Волонтер: Але в наших силах покінчити з цим.

Дія шоста

Волонтери йдуть зі сцени. З’являються діти. Етюд – «Дитячий майданчик». В етюді розповідається про відносини дівчинки, прикутої до інвалідного візка, із її однолітками. Про жорстоке ставлення однолітків до інваліда. Та завдяки своїй веселій вдачі й допомозі дівчинки, яка гралася поряд, вона знаходить спільну мову з кривдниками й навіть товаришує з ними. На авансцену виходять волонтери.

Дія сьома

1 Волонтер: Усі люди, і молоді, і літні – у минулому діти. Дитинство людини – це її доля, талант, вдача.

2 Волонтер: Тому така велика відповідальність дорослих, адже від них залежить доля майбутнього покоління.

1 Волонтер: Саме на дорослих лежить велика відповідальність за охорону та піклування про дітей і їх захист від будь-яких форм насилля.

2 Волонтер: Не тільки насилля, а й страх перед ним може потягти за собою втечу дитини з дому.

Дія восьма

Волонтери йдуть зі сцени. Тканина перекриває сцену, як завіса, тільки таким чином, щоб було видно ноги. Етюд «Симфонія самотньої душі». Ідеться про насилля в благополучній родині. Через це дитина втікає з дому та блукає на вулицях. Але знаходиться жінка, яка простягає руку допомоги цій дитині. Учасники етюду, жінка і дитина, залишаються на сцені. «Завіса» відкривається.

Жінка: Люди! Поставте мене велетенською дзвіницею над Землею,

Хай буде на ній стільки дзвонів, скільки б’ється на землі дитячих сердець.

День і ніч дзвонитиму на сполох. День і ніч голоситиму про тих дітей, які щоденно страждають від підлості, жорстокості, розтлінності та байдужості дорослих, бо немає на світі нічого страшнішого за нелюдяних людей. Немає на світі нічого нещаснішого, ніж діти без майбутнього. Немає на світі нічого трагічнішого, ніж людство без майбутнього.

Луна повторює останнє слово.

Жінка з дитиною ідуть зі сцени. На авансцену виходять волонтери.

Дія дев’ята

1 Волонтер: Багато років тому Організація Об’єднаних Націй та велика кількість країн світу визначили, що діти потребують спеціальної охорони та піклування, у зв’язку з їхньою фізичною та розумовою незрілістю, уключаючи належний правовий захист.

2 Волонтер: І тоді було прийнято міжнародну угоду, яка сприяла забезпеченню необхідних для цього умов – Конвенцію про права дитини.

1 Волонтер: Конвенція про права дитини є основним законом, що стосується дітей та дитинства, забезпечує рівні й сприятливі можливості розвитку та виховання, а також захищає права й свободи кожної дитини.

2 Волонтер: Наше завдання – щоб усі норми та положення Міжнародної конвенції виконувалися, щоб дітям, які живуть у виключно складних умовах, приділялась особлива увага.

1 Волонтер: І можливо тоді в бурхливому морі людських доль ми більше не будемо губити вогники дитячих доль.

Під час цих слів волонтери засвічують свічки, виходять із ними на сцену. Потім поєднуються в один вогник. Звучить музика, з’являється дівчина, одягнена в білу одежу, виконує пластичний танок. Вона символізує вогник надії на краще майбутнє та мрії дітей. Дівчина зупиняється.

Дія десята

Дівчина: Ранок, за віконцями світу рум’яніє сонна шибка. Позіхає золота в акваріумі рибка.

Діти сплять, рожевий сніг, за віконцем в’южить, сніжить, на світанку сняться сни, найсолодші, найдобріші. Вже золотиться поріг і цвітуть віконні рами. Легко, легко на зорі по кімнатах ходить мама, накриває, прибирає, ставить чайник, гріє праску. У очах – крізь тиху маску – страх, страх, страх. Бо ж було, було, було! Не приснилося в горячці Людям, що найтяжче зло – це насилля. Чуйте! Бачте!

Пам’ятайте, як своє, бо було. Було і є. Пам’ятайте. Як про себе щось же

треба, треба. Треба нам робить з тим чорним злом. Бо ж не снилося. Було!

Дія одинадцята

Звучить музика. На авансцену виходять всі учасники вистави з вогниками в руках.

1. Усі люди, і молоді, і літні, – у минулому діти.

2. Дитинство людини – це її доля, талант, вдача.

3. Тому така велика відповідальність дорослих.

4. Адже від них залежить доля майбутнього покоління.

5. Наше завдання: привернути суспільну увагу до існування таких проблем, як насилля.

6. Якщо ми не досягнемо своєї мети, тоді наша розповідь стане нескінченною.

7. Ще не пізно все змінити й простягнути руку допомоги знедоленим дітям.

8. Отож, у добрий час!

Музика звучить голосніше. Завіса.

Додаток М

Ігрова сюжетно-рольова програма для підлітків «Підлітки й батьки: світ навпаки»

Мета:

- розкрити й проаналізувати бачення підлітками поведінки власних батьків та самих себе в стосунках із ними;

- сприяти формуванню здорової психологічної атмосфери в сім'ї й щирості, відкритості в спілкуванні між підлітками та їхніми батьками;

- сприяти усвідомленню підлітками власної гідності, необхідності;

- виховувати в підлітків повагу до батьків та інших людей.

Обладнання: елементи костюмів для батька (піджак, галстук й ін.), матері (плаття, фартух), дівчинки-підлітка 60-70-х років (старомодні джинси, яскравий ретро-светр, маленька сумочка тощо), приміщення (сцена для виступів).

1. Початковий етап

Вступна бесіда.

Ні для кого не секрет, що ми часто не усвідомлюємо слів та вчинків своїх батьків. Не розуміємо, чому вони забороняють нам робити те, що є абсолютно нормальними у сучасному підлітковому середовищі; постійно щось вимагають: то кращої поведінки, то більш успішного навчання, то «нормального» зовнішнього вигляду, то стриманішого виявлення емоцій. І ми не сприймаємо цих вимог. Спочатку це просто дратує нас. Ми мовчки стримуємо невдоволення й роздратування, але продовжуємо робити по-своєму. Якщо мовчати вже неможливо – висловлюємо своє невдоволення. Хтось одразу криком, слізьми чи погрозами, хтось – в'їдливими саркастичними натяками чи фразами, хтось узагалі оголошує батькам «бойкот» і тижнями чи навіть місяцями не розмовляє з ними та ігнорує будь-які спроби налагодити контакт.

Батьки ж, зі свого боку, реагують на це по-різному: хтось перетворюється на «броньований танк» і вперто та непохитно продовжує «держати марку», й

нізащо не поступиться своїми принципами. Інша ж категорія батьків – більш м’якосердні та ті, які продовжують безмежно любити свою дитину, незважаючи навіть на незгоду в поглядах, поступаються своїми позиціями, «здають оборону» – і тоді вже підліток займає керівне становище в сім’ї.

Але буває й по-іншому. Про це рідко можна почути під час веселих розмов, коли всі збираються за родинним столом; про це рідко, майже ніколи не говорять на батьківських зборах; про це мати не розказує сусідці, із якою випадково зустрілася в дворі, біля будинку. Про це знає лише мокра від сліз подушка, у яку хочеться сховатися, мов страус у пісок, втекти від усього світу; таке холодне й байдуже дзеркало у ванній кімнаті, яке «без цензури» показує твоє невеселе відображення; сірі або рожеві, чи у квітах стіни, які так само безжально мовчать, як і увесь світ, коли кричить несамовито душа дитини, яка потерпає від найжахливішого – домашнього насильства.

2. Основний етап

Хід гри

1. Розподіл ролей: бабуся («мама»), мама («дочка»);

2. Ігрові ситуації.

Ситуація 1. Одному з учасників (дівчинці) пропонують на хвилину «перевтілитись» у свою маму в підлітковому віці (можна навіть змінити деякі елементи в зовнішньому вигляді: зробити іншу зачіску, переодягнутися тощо), інша дівчинка – «мамина мама», тобто бабуся.

Дівчатка розігрують ситуацію: мама зібралася на дискотеку. Коли вона вже готова виходити – виходить бабуся Й, критично оглянувши її з ніг до голови, говорить: «І куди це ти в такому вигляді зібралася? Ти ж тільки поглянь на себе: мало того, що одягнута, немов клоун у цирку, так ще й до того нечупара та незграба. Куди тобі на дискотеку? Ти ж усім хлопцям ноги повідтоптуєш! Та ще й схуднути тобі не завадило б, а то вже джинси ледь-ледь не тріщать по швах. Сиди вдома, бідо!»

Ситуація 2. Іншим учням пропонують самостійно, експромтом продумати й переграти ту саму ситуацію, але таким чином, щоб «мама» уникнула

психологічного тиску з боку «бабусі» й аби вони все-таки знайшли компроміс.

Ситуація 3. Розподіл ролей: батько, син, мати.

Із-поміж хлопців обирають батька й сина. Розігрується така ситуація (умовно зображуючи сцену насилля). Пізно ввечері. Украй знервований батько повертається з роботи додому. Він грюкає дверима, кричить до матері, яка не встигає вчасно подати вечерю, та ще й до всього погано показує телевізор, де от-от має початися футбол. Син здогадується: мабуть, проблеми на роботі. Але завтра його друзі підуть на «найкрутішу» в місті дискотеку та, звичайно, і він хоче йти разом із ними. Але ... він поки лише школяр, який не має змоги самостійно заробляти собі на розваги, а вхід коштує 150 грн. Хлопець знає, що коли батько не в гуморі, його краще не тривожити, бо все може закінчитися добрячими стусанами і «міцним» слівцем навздогін. Хлопець набирається сміливості та підходить. Батько, навіть не дослухавши прохання, зривається на крик, обзиваючи сина «ледарем», «бовдуром» і «невдахою». Син теж не стримується, кричить у відповідь, називає батька «старим дурнем» й отримує у відповідь удар у ніс. На крик прибігає мати. Починається гучна сварка...

Ситуація 4. Підліткам пропонують програти ту ж ситуацію, але при цьому побудувавши поведінку сина (батька чи матері) таким чином, щоб уникнути фізичного насилля з боку батька та сімейної сварки.

Ситуація 5. Розподіл ролей: брат, сестра (мати).

Підлітки повинні програти (умовно зображуючи сцени насильства) таку ситуацію: у сім’ї є брат і сестра. Брат старший (11-й клас), а сестра – восьмикласниця. Оскільки їхня квартира має 2 кімнати, обоє підлітків змушені тулитися в одній невеличкій кімнатці. Але стосунки між братом і сестрою вкрай напружені. Вони практично не спілкуються, а коли батьків немає вдома, брат усіляко ображає сестру: обзиває, штовхає, тягає за волосся, не дає працювати за комп’ютером і не дозволяє дивитися телевізор. І ось, одного разу, сталося так, що дівчинка, поки брата не було вдома, сіла за комп’ютер. І, переплутавши свою папку з документами з папкою брата, випадково видалила одну з його ігор. Якраз в цей час додому повернувся брат. Побачивши сестру за комп’ютером, він

одразу кинувся до робочого столу. Не знайшовши улюбленої гри, хлопець просто оскаженів. З усієї сили схватив дівчинку за волосся й скинув зі стільчика на підлогу. Подібне сталося не вперше. Дівчинка нічого не розповідає мамі з татом, оскільки ті більше вірять «дорослому та серйозному» братові, аніж «маленькій і вередливій» сестрі.

Ситуація 5. Підлітки програють ситуацію таким чином, щоб дівчинка перестала бути жертвою домашнього насилля: 1. Яким чином у ситуацію можуть втрутитися батьки й допомогти? 2. Як повинна поводитися сама дівчинка, щоб подібне більше не повторилося?.

Ситуація 6. Учні програють наступну ситуацію (умовно зображуючи сцену насильства): обираються дівчина і юнак (вони гратимуть роль батьків). Також обирається син. Батьки – молоде подружжя, їхній син – перша й дуже бажана дитина. Батьки намагалися дати йому все, що тільки можливо, аби в нього було щасливе дитинство. Та, напевно, занадто. Останнім часом батьки почали помічати, що їхній синочок став абсолютно неконтрольованим: він не лише ігнорує та не виконує будь-які прохання батьків, перекривляє їх, кидається іграшками, намагається вдарити, а ще й став уживати такі слова, які батьки ніколи при ньому й не говорили. Вони просто не знають, що робили. Вихователі в садочку просто знизували плечима.

І ось, одного разу, будучи вкрай знервованою та злою, мама не витримала й підняла руку на сина...

Ситуація 7. Підліткам пропонують переграти ситуацію так, щоб уникнути насилля, проте зберегти дисципліну та авторитет матері в сім’ї.

3. Завершальний етап

Запитання для спільного обговорення:

1) до акторів:

Які емоції у вас виникали, коли ви грали роль кривдника / жертви?

Чи важко було вам придумати, яким чином переграти ситуацію так, щоб уникнути насилля над дітьми в сім’ї?

Чи стало вам більш зрозуміло, що призводить до насилля над дітьми в сім’ї

і чи зрозумілий вам той психологічний стан, який призводить до того, що батьки вчиняють насильство над своїми дітьми?

2) до всіх присутніх:

Як, на вашу думку, повинна поводити себе дитина, щоб не стати жертвою насилля з боку батьків?

Чи існує, на вашу думку виправдання батькам, які чинять насильство стосовно своїх дітей?

Що б ви могли порадити дітям, які потерпають від жорстокого поводження з боку батьків, а також батькам, котрі не бачать жодного виходу для виховання своїх дітей, окрім насильства?

Додаток Н

Ігрова сюжетно-рольова програма для підлітків «Якби я був моєю мамою...»

Мета:

- розкрити й проаналізувати бачення підлітками поведінки власних батьків та самих себе в стосунках із ними;

- сприяти формуванню здорової психологічної атмосфери в сім'ї та щирості й відкритості в спілкуванні між підлітками та їхніми батьками;

- сприяти усвідомленню підлітками власної гідності, важливості для батьків;

- виховувати в підлітків повагу до слів та вчинків батьків, уміння знаходити компроміс.

Обладнання: залежно від бажання учасників ігрової програми елементи костюмів, різноманітні предмети, іграшки (відповідно до тематики ситуації, яка розігрується), приміщення (сцена для виступів).

1. Підготовчий етап

Вступна бесіда.

Ні для кого не секрет, що в житті кожної людини є певні етапи, які вона має подолати. Вони – переламні моменти в житті, нова точка відліку, після перетину якої ми вже ніколи не будемо такими, як раніше. Ми стаємо дорослішими, розумнішими, хитрішими, цинічнішими або ж навпаки – терпимішими, добрішими мудрішими. І кожна людина сприймає уроки долі по-своєму: хтось одразу робить «розумні» висновки й намагається більше ніколи не повторювати своїх помилок, а хтось, незважаючи ні на що, продовжує й далі «набивати гулі», не звертаючи особливої уваги на минулі помилки. Не є винятком і наші батьки. Звичайно, і їхній життєвий шлях не був вистелений червоним килимом. І вони допускалися помилок, робили необдумані вчинки, говорили те, чого не слід було казати. Вони так само, як і ви, червоніли перед

своїми батьками, приховували деякі «маленькі» таємниці, намагалися виглядати дорослішими, «крутішими», ніж є насправді.

Але всі ми люди. І кожен має свій, не схожий на жоден інший шлях, власну долю, свої помилки. Але що б не робила дитина, підліток, юнак на шляху до дорослого життя, батьки все одно не мають права вчиняти насильство над власними дітьми – фізичне, психологічне, економічне, сексуальне.

2. Основний етап

Хід гри

1. Розподіл ролей, залежно від ситуації, яка розігрується.

2. Ігрові ситуації.

Ситуація 1. Підліткам – учасникам ігрової програми – пропонують в групах розіграти міні-сценки на тему: «Дитинство моїх батьків: буря чи штиль?» (пригадати розповіді батьків про власне дитинство чи розказати, власне якими вони уявляють дитинство батьків) і показати в них, як вони бачать своїх батьків у дитинстві або в підлітковому віці, чи конфліктували ті зі своїми батьками, чи траплялися в них подібні ситуації та труднощі, як вони вирішувалися: мирно чи за допомогою насильства.

Обговорення ситуації (учасникам та глядачам пропонують за бажанням висловити власну думку стосовно таких питань):

1. Чи знаходите ви схожість між собою й вашими батьками в дитинстві або підлітковому віці?

2. Чи розумієте ви емоції та почуття своїх батьків, коли між вами загострюються суперечності?

Ситуація 2. Підлітки в парах або в групах програють ситуації на тему «Як би я хотів, щоб поводились батьки у важкій для мене ситуації?». Тобто підлітки повинні згадати або придумати типову ситуацію, складну для них, на прикладі якої вони могли б показати, як, на їхню думку, повинні поводити себе батьки, щоб ситуація була розв’язана з мінімальними «втратами» для обох сторін та обов’язково без насильства. Отже, спочатку програються «реальні ситуації», такі, які були чи могли б бути в житті, а потім ситуації «ідеальні», які, як

вважають підлітки, мають бути в повсякденному житті.

Обговорення ситуації (учасникам та глядачам пропонують, за бажанням, висловити власну думку з таких питань):

1. Як ви думаєте, чи всі конфліктні ситуації, що виникають між підлітками й батьками, можуть бути розв'язані без насильства з боку батьків?

2. Як, на вашу думку, повинні поводити себе підлітки у важких для них ситуаціях, аби не стати жертвою домашнього насилля?

Ситуація 3. Підліткам пропонують у парах розіграти міні-сценки на тему: «Як би ти вчинив на місці батьків?». Підлітки пригадують або придумують ситуацію, у якій вони потерпали від насильства з боку батьків, і повинні відобразити її: 1-й раз так, як це все відбувалося насправді, а другий – як би вони вчинили, будучи на місці батьків. Важливою умовою є те, що ситуація повинна бути справді складною для розв'язання, не надуманою, такою, яка могла б спричинити насилля над дітьми.

Обговорення ситуації (учасникам та глядачам пропонують висловити свою думку стосовно таких питань):

1. Як ви гадаєте, чи завжди ваші батьки намагаються розв'язати складні ситуації без застосування насилля? Якщо ні, то чому?

2. Чи часто ви відверто спілкуєтеся зі своїми батьками про те, як можна розв'язати ту чи іншу проблему?

Ситуація 4. Наступна ігрова ситуація називається «Уяви себе дорослим». Підлітки також у групах або парами повинні продемонструвати по 2 варіанти розвитку ситуації: 1) коли конфлікт між батьками та підлітком розгорівся до такої міри, що батьки от-от готові до насильницьких дій; 2) учасники міняються ролями: хто грав роль батька чи матері – стає дитиною й навпаки. Тепер підлітки, котрі стали «дорослими», намагаються показати, як можна розв'язати конфлікт, щоб він не призвів до насилля над дітьми.

Обговорення ситуації (учасникам та глядачам пропонують висловити свою думку стосовно таких питань):

1. Хто повинен бути «відповідальним» за недопущення насилля над

дітьми в сім’ї: лише дорослі чи, можливо, й діти?

2. Які відчуття виникали у вас, коли ви грали роль дорослого / дитини? Хто, на вашу думку, повинен докладати більше зусиль і робити все можливе, аби уникнути насилля над дітьми в сім’ї?

Ситуація 5. Підлітки повинні в групах продумати й показати міні-сценки на тему: «Що мені подобається у своїх батьках?» і показати ті ситуації, у яких, на думку підлітків, батьки проявляли себе з найкращого боку й у яких суперечності між батьками та підлітками розв’язувалися з найменшим психологічним дискомфортом для підлітків. Ці ситуації повинні слугувати своєрідним «зразком» того, як мають поводитись і батьки, і підлітки задля того, щоб будь-які проблемні ситуації в сім’ї розв’язувалися без насилля.

3. Завершальний етап

Підсумкове обговорення ситуації (учасникам та глядачам пропонують висловити свою думку щодо таких питань):

1. Чи вважаєте ви, що і батькам, і підліткам потрібно докладати максимум зусиль, аби будь-які конфлікти між ними розв’язувались конструктивно, без проявів будь-якого насилля?

2. Чи погоджуєтеся ви з думкою про те, що щире, відверте спілкування між батьками й підлітками допоможе обом сторонам зрозуміти причини конфліктів та суперечностей і за допомогою компромісу, а не насильницьких методів залагодити наявні суперечності?